

Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly

Schubertových

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Bc. Dagmar Hudečková

Hebrejské tiskárny v Praze v 18. století

Diplomová práce

Olomouc 2016

Vedoucí diplomové práce:

Mag. Louise Hecht, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní
předepsaným způsobem všechny použité prameny a literaturu.

V Olomouci dne

OBSAH

1	ÚVOD	1
2	SITUACE ŽIDŮ V PRAZE V 18. STOLETÍ	2
2.1	První léta 18. století.....	2
2.2	Tereziánské vypovězení	3
2.3	Situace po návratu	4
2.4	Vnitřní klima v komunitě	5
2.5	Josef II. a jeho politika	6
2.6	Hebrejské tiskárny v 1. polovině 18. Století.....	7
2.6.1	Tiskárny Bakovská a Katzovská.....	7
2.6.2	Neumannovská tiskárna.....	11
2.7	Hebrejské tiskárny v 2. polovina 18. století	12
3	KŘESŤANSKÉ TISKÁRNY V HEBREJSKÉM KNIHTISKU	17
3.1	Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld (1750 – 1821)	17
3.2	Jana (Johana) Průšová (před 1743 – po 1789)	18
3.3	Elsenwagerové	19
3.4	Diesenbachové	20
3.5	Antonín Hladký	21
3.6	Studijní texty věnující se hebrejštině.....	22
3.7	Cenzura hebrejských knih	23
3.8	Specifika hebrejského knihtisku oproti českému.....	25
4	TECHNICKÉ POSTUPY A MATERIÁLY V KNIHTISKU	26
4.1	Knihtisk.....	26
4.2	Ilustrace.....	28

4.3	Vazba.....	29
4.4	Papír, jeho výroba a užití	29
4.5	Sazba	31
5	ANALYTICKÁ ČÁST	32
5.1	Jazykové hledisko.....	32
5.2	Nejčastější vydávané žánry:	34
5.2.1	Biblické texty.....	34
5.2.2	Responsa.....	34
5.2.3	Rituální předpisy.....	35
5.2.4	Slichot/Selichot.....	35
5.2.5	Kázání.....	36
5.2.6	Modlitební texty	37
5.2.7	Talmud.....	37
5.2.8	Profánní texty v jidiš.....	40
5.2.9	Jidiš písně	40
5.2.10	Jidiš povídky.....	41
5.2.11	Učební texty.....	42
5.2.12	Okrajové žánry	42
5.3	Statistika	43
6	ZÁVĚR.....	45
7	BIBLIOGRAFIE:	46
7.1	Primární zdroje:.....	46
7.2	Sekundární zdroje:	46
7.3	Elektronické zdroje:.....	49
7.4	Články v časopisech:	51
8	PŘÍLOHY:.....	53
8.1	Seznam vydaných knih zmíněných v textu:.....	53
8.1.1	Bakovská tiskárna.....	53
8.1.2	Katzovská tiskárna.....	53
8.1.3	Tiskárna J. N. F. Schönfelda.....	53
8.1.4	Tiskárna Jany Průšové	53
8.1.5	Elsenwangerovská tiskárna.....	53
8.1.6	Tiskárna Josefa Emanuela Diesbacha.....	54

8.1.7	Jan Josef Diesbach	54
8.1.8	Tiskárna Evy Diesbachové	54
8.1.9	Tiskárna Antonína Hladkého	54
8.1.10	Tisky s neurčitou odpovědností	55
8.2	Obrazová příloha:	55
9	ANOTACE:	56
10	ANOTATION:	57

1 Úvod

Tato diplomová práce s názvem *Hebrejské tiskárny v Praze v 18. století*, jak název napovídá, se bude věnovat tématu hebrejského knihtisku, a to v širším vymezení tohoto pojmu. V této práci je reflektována i literatura, která přímo není v hebrejském jazyce, ale přesto je v kontextu židovské komunity nutné ji zahrnout. V této době je zde ještě patrný vliv jazyka jidiš a zároveň se zde již projevuje vliv produkce v německém jazyce. Z hlediska časového vymezení se bude zabývat 18. stoletím, se zvláštním zaměřením na posledních 30 let, ve kterých dochází k fenoménu pronikání křesťanských tiskařů a vydavatelů do tohoto odvětví. Cílem této práce je poskytnout sumarizovanou formou současné poznání z tohoto odvětví, blíže vymezeného daným tématem. Současný stav poznání o hebrejském knihtisku má stále řadu bílých míst a k jejich zaplnění by měla svou malou měrou přispět i tato práce. Zvláště problematika 18. století stále čeká na své detailní probádání, ačkoliv skýtá řadu zajímavých aspektů. Motivací pro sepsání této práce byl autorčin zájem o literaturu i o knihtisk jako takový.

Teoretická i analytická část této práce vychází z dostupné sekundární literatury. Primární zdroje jsou paradoxně dost chudým zdrojem k poznání problematiky knihtiskařských dílen a jejich personálního obsazení. Použité metody budou deskriptivní a analytická. První část této práce bude teoretická a bude se věnovat z části historii hebrejského knihtisku v Čechách od jeho počátků, a to v kontextu dějin židovské komunity žijící v Praze, a vztahu k oficiální reprezentaci. Z části se dotkne také knihtisku z technické stránky, tj. technologii tisku, ale i jeho příbuzných oborů jako je výroba papíru. Druhá část této práce bude analytická a bude se věnovat jednak jazykovému hledisku produkce, tak i nabídne přehled nejčastějších literárních žánrů. Doplněna bude statistickými údaji, které problematiku zasadí do celoevropského kontextu.

Přepisy z hebrejštiny do latinky budou prováděny podle knihy *Judaismus od A do Z*. Názvy knižních titulů budou pro lepší přehlednost v textu uváděny kurzívou. Slovo „žid“ bude pro jednotnost uváděno s malým počátečním písmenem, jelikož tato forma lépe koresponduje s chápáním židovské komunity v daném časovém údobí.

2 Situace židů v Praze v 18. století

2.1 První léta 18. století

Životní podmínky v pražském židovském ghettu i v celé habsburské monarchii měly dozajista svůj vliv i na fungování obchodu, řemesel a způsobů obživy místních obyvatel; do této kategorie spadá právě i knihtisk a problematika s ním spjatá. Do života pražské židovské obce v průběhu 18. století zasáhla řada faktorů. Na jedné straně to byly přírodní katastrofy či epidemie, na straně druhé panovník a jeho moc. Zásadní význam měly jistě i změny společenského klimatu v komunitě samotné a proměny tehdejšího židovského světa vůbec. Díky tzv. censům, sčítáním lidu, můžeme hovořit v konkrétních číslech o počtu obyvatelstva. Na základě censu ze samého počátku 18. století proto víme, že se v pražském židovském ghettu nacházela populace o velikosti 11 517 osob, z nichž 64% bylo starších než 10 let a 36% ve věku 9 let a méně¹. Podle censu z roku 1729 můžeme zase obyvatelstvo rozdělit podle zaměstnání a způsobu obživy. Řemeslníků a továrníků bylo podle censu přibližně 30%, nekvalifikované síly tvoří 3%, obchodníci a finančníci až 60% a zbylých přibližných 7% populace tvořili zaměstnanci v synagogách, učitelé a vychovatelé, úředníci a lékaři². Oficiální činitelé se spolu s císařem Karlem VI.³ začali zabývat otázkou nekontrolovaného růstu židovské komunity v českých zemích. Roku 1714 ustavil císař tzv. „židovskou komisi“, jejímiž výstupy byly mimo jiné i návrhy na „zmrazení“ přirozeného populačního růstu místního židovského obyvatelstva. Výsledkem práce této komise byly nepřímo i neslavně proslulé Familiantské zákony, které byly vydány v roce 1726 a podle nichž byl stanoven pevný počet osob familiantů⁴, neboli hlav rodin. V praxi to znamenalo, že oženit se směl pouze jeden syn z rodiny, většinou nejstarší, který sňatkem převzal otcovo familantské číslo⁵. Přes tento drakonický zákon se zastavit pozvolný nárůst židovské populace nepodařilo⁶.

¹ Putík, Alexandr. *Prague Jews and Judah Hasid. A study on the Social, Political and Religious History of the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries : The Prague Jewish Community in the late seventeenth and early eighteenth centuries.* Judaica Bohemiae. 2003, XXXVIII, s. 74.

² *Tamtéž*, s. 91 – 93.

³ Karel VI. Habsburský (1685 – 1740), císařem od roku 1711. Čornej, Petr; Čornejová, Ivana; Parkan, František. *Dějepis pro gymnázia a střední školy 2 : středověk a raný novověk.* Praha : SPN, 2004, s. 158.

⁴ Počet familiantů byl stanoven na 8 541 v Čechách, 5 106 na Moravě a 1 245 ve Slezsku. Hecht, Louise. *Moderní dějiny českých Židů.* Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. s. 15.

⁵ Pokud v rodině nebyl syn, považuje se tato za vymřelou a familantské číslo je uvolněno. *tamtéž*, str. 15.

⁶ Kieval, Hillel J. *Languages of Community.* [California] : University of California Press, 2000. s. 21.

2.2 Tereziánské vypovězení

Daleko větší význam v životě komunity měl dekret dcery Karla VI. císařovny Marie Terezie o vypovězení židů, který byl vydán v prosinci 1744. Židé byli obviňováni z velezrady a kolaborace s pruskými vojáky, kteří obléhali a později okupovali Prahu. Ta byla ve 40. letech 18. století častým bojištěm (stejně jako české země obecně během tzv. Váleku o rakouské dědictví⁷), již v roce 1741 byla dobyta spojeným vojskem Bavorů a Francouzů s podporou Sasů; tito měli Prahu ve svém držení až do ledna 1743. Po nich byla dobyta právě pruským vojskem. Podle dekretu mělo židovské obyvatelstvo do 31. ledna 1745 opustit Prahu a spolu s venkovskými židy do 31. června 1745 i zemi. Lhůta pro odchod z Prahy byla sice později prodloužena na konec března téhož roku, ale k tomuto datu bylo pražské židovské město skutečně zcela vyklizeno. S odchodem židů z Prahy⁸ a jejich přípravou na odchod ze země ale dochází k všeobecnému zdražování a ekonomickému propadu nejen v Praze, ale i v dalších městech. Nejen četní představitelé cechů, ale i prostého obyvatelstva, volali po tom, aby se židé směli navrátit do města⁹. České stavy na tuto situaci reagovat nejsilněji, když měly do Vídně poslat deputaci v čele s tehdejším pražským arcibiskupem Janem Mořicem Gustavem, hrabětem z Manderscheidu¹⁰. Tyto okolnosti vedly císařovnu k povolení návratu židů, které učinila v červenci 1748. Návrat nebyl jednorázový, ale postupný – první skupina přichází zpět do Prahy na začátku srpna téhož roku. Tato skupina měla za úkol zabránit dalšímu chátrání židovského města, na kterém se více než tři roky opuštění neblaze podepsalo. Nevrátili se také všichni vyhnanci, jen krutá zima 1746/7 si vyžádala skoro 1500 obětí na životě¹¹. Díky povinnosti navrátilců vyplňoval přiznání neboli fasi, máme alespoň částečný přehled o postupném návratu obyvatelstva. Zde nalzáme i fase rodiny Baků¹², a to ve fasi z 13. září 1748 Judu Baka, povoláním knihtiskaře, který se vrací

⁷ Série konfliktů vedená v souvislosti s neuznáním Pragmatické sankce např. pruským králem Fridrichem II., který chtěl získat území na úkor Rakouské monarchie. Vondra, Roman. *České země v letech 1705 – 1792 : Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*. Praha : Libri, 2010. ISBN 978-80-7277-448-7.

⁸ Židé tvořili odhadem čtvrtinu celkové populace Prahy. *Tamtéž*, s. 314.

⁹ Petrusová, Lucie; Putík, Alexandr. *Fase pražských židovských rodin z let 1748 – 1749 (1751): Edice pramene k návratu z tereziánského vypovězení*. Praha : Židovské muzeum v Praze, 2012. s. 7 - 8.

¹⁰ Jan Mořic Gustav hrabě z Manderscheid-Blankenheimu, pražským arcibiskupem v letech 1733 – 1763. *Biskupové a arcibiskupové*. [on-line], [citováno dne 10. 9. 2015]. Dostupné z : <<http://www.apha.cz/biskupove>>.

¹¹ *Fase pražských židovských rodin z let 1748 – 1749 (1751): Edice pramene k návratu z tereziánského vypovězení*, s. 7.

¹² Příjmení uvedeno ve verzi Bakh. *Tamtéž*, s. 92 – 93.

spolu s manželkou Röbel a synem Moybesem Löbem. O týden později, 20. září, se do Prahy vrací i jeho bratr Lipman s rodinou, manželkou Zibel a synem Davidem. Obě rodiny žili společně v jednom domě v Gulden Gassen¹³. Osoba s formou příjmení Kac, Kaz a Kohen zde není uvedena ani jediná, osob s příjmením v podobě Katz je zde uvedeno vícero. S přídomek Mechokek, který by mohl odkazovat na formulaci, kterou používali vnukové Mošeho Katze, samotný výraz znamená v hebrejském jazyce „*tiskář*“ či spíše „*vydavatel*“, je uveden jediný, a to Berl Katz Mechokek v záznamu z 10. října 1748, vdovec a otec dvou svobodných dcer: Goldy a Riffky. Podle slova „*abgestorben*“ (zesnulý), uvedeného v poznámce, a faktu, že fase je podepsána skrze prostředníka, který stvrzoval fase u těch osob, které tak z různých důvodů nemohly učinit samy¹⁴, se však můžeme domnívat, že zemřel již v exilu a je v záznamu uveden pouze z administrativních důvodů¹⁵. Ve stejném prameni nacházíme i budoucí manželku Moybese Löba Baka Rückel Stainitzovou, v té době již osiřelou¹⁶.

2.3 Situace po návratu

Právo návratu bylo také podmíněno platbou tzv. toleranční daně ve výši až 300 tisíc zlatých rýnských¹⁷, což mělo za následek výrazné zchudnutí komunity. Z hlediska sociálního znamenalo vypovězení pouze další vyhrocení sociálních rozdílů a z hlediska ekonomického další ránu pro komunitu, která se v následných letech musela soustředit především na řešení problémů souvisejících s návratem, částečným dokladem je i jasně zřetelná pauza v námi sledovaném odvětví. Dalším výrazným zásahem do života židovského města byl jeho požár, který vypukl v noci ze 16. na 17. května roku 1754; v souvislosti s požárem došlo také k rabování ze strany křesťanského obyvatelstva a rakouských vojsk¹⁸. Škody byly obrovské, požár se vyhnul pouze západní části čtvrti, poškozeny byly i některé místní synagogy, např. Staronová či Maislova¹⁹. Ačkoliv se ghettu dostalo finanční půjčky z vídeňské banky ve výši 200 tisíc zlatých a další prostředky poskytli soukromníci, znamenaly opravy škod enormní ekonomickou zátěž,

¹³ *Tamtéž*, s. 122 – 123.

¹⁴ Tímto prostředníkem byl Samuel Koreff, povoláním německý písař a v době vyhnání také jeden z představitelů vyhnanců, *Tamtéž*, s. 8, 28 – 29.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 198 – 199.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 98.

¹⁷ Zlatá mince zavedená ve 14. století, původně o obsahu 3, 653 gramu zlata. Holtfrerich, Carl-Ludwig. *Frankfurt as a Financial Centre : From medieval trade fair to European banking centre*. Mnichov : C. H. Beck, 1999. s. 63.

¹⁸ *České země v letech 1705 – 1792 : Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*. s. 314.

¹⁹ Pěkný, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha : Sefer, 1993. s. 84.

která se podepsala na situaci ghetta na další desetiletí. K dokreslení ekonomické situace je nutné dodat, že podle M. Vilímkové²⁰ v této době ghetto stále ještě splácelo půjčky poskytnuté v souvislosti s opravami po předchozím požáru z roku 1689.

2.4 Vnitřní klima v komunitě

Ani vnitřní situace v samotné komunitě bohužel nebyla nijak jednoduchá. Vládly zde nejen výrazné sociální rozdíly, ale i výrazné rozdíly názorové a politické. Tyto rozpory často vyústily ve spory přesahující hranice ghetta. Jeden ze sporů o politickou moc v ghettu dokonce vedl v předchozím století k zákazu knihtisku a uvěznění rabína Lipmana Hellera²¹. V následujícím století se spory nijak neumenšily. Rabín Jechezkel Ha-Levi Landau o situaci v komunitě řekl toto: „*Naneštěstí postihl Bůh naši obec těžkými ranami, nejprve mečem válečným, pak obléháním a pleněním a posléze velkým požárem, který zničil majetky a statky, a to málo, co zbylo, se muselo vydat na obnovu spálených domů... Tento těžký trest postihl neméně i mě, neboť nebeský Otec mne sem dovedl proto, abych i já jednou spatřil bídu chudiny, s jakou jsem se v Polsku nikdy nesetkal.*“²² V jeho době byla Praha bojištěm mezi přívrženci rabína Jonatana Eibenschütze²³, který odešel do zahraničí, a jeho oponenty. Za příčinu jejich sporů se dá považovat Eibenschützovo údajné šabatiánství, které on sám vášnivě popíral. Kontroverze o tomto údajném šabatiánství vypukla v Altoně v roce 1751, kdy rabín Jacob Emden prohlásil, že Eibenschütz je skrytým šabatiánem a že šíří mezi lidmi šabatiánské amulety. Tím vypukl vleklý spor mezi těmito dvěma rabíny, který se postupně přelil do celého tehdejšího židovského světa, kde již dlouho bujel strach ze šabatiánské hereze. I rabín Landau se k tomuto sporu vyjadřoval a i přes svůj silný odpor k šabatiánství se nakonec přiklonil na Eibenschützovu stranu²⁴. Rozkol mezi Landauem a Eibenschützem přichází až později a to v době kdy se Eibenschütz měl údajně pokusit o návrat zpět do Prahy a Landau měl uplatnit všechny svůj vliv, aby mu

²⁰ Vilímková, Milada. *Židovské město pražské*. 1. vyd. Praha : Aventinum, 1993.

²¹ Putík, Alexandr. *Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512 – 1670 (1672)*. In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha : Academia, 2012.

²² Klemperer, Gutmann. *Pražský rabinát*. Praha : Sefer, 2008. s. 124 – 125.

²³ Jonatan Eibenschütz (1690 – 1764), zemřel v Altoně. Samet, Moshe. *Eybeschütz, Yonatan*. [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Eybeschütz_Yonatan>.

²⁴ Katz, David. *A case study in the formation of the Super-Rabbi: The early years of rabbi Ezekiel Landau, 1713 – 1754*. [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/245/nodanew2.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.

v témže zabránil²⁵. Za zvlášť udivující pak lze považovat také Landauovo srovnání se zkušenostmi z Polska, které by se optikou pozdějších století dalo vnímat jako bigotnější a zaostalejší v porovnání s českými zeměmi.

2.5 Josef II. a jeho politika

Nový směr v politice ve vztahu k židům a v politice státu obecně, přichází s nástupcem Marie Terezie, jejím synem císařem Josefem II. Jeho nařízení byla implementována postupně a žádné neplatilo univerzálně pro celou monarchii, pro každý region bylo vypracováno zvláštní nařízení²⁶. Tato nařízení významně zasáhla do mnoha oblastí života židů. Bylo jim například povoleno navštěvovat všechny typy domácích vyšších škol a univerzit nebo dokonce obdělávat půdu, i když pouze pod podmínkou, že budou zaměstnávat výhradně židovskou čeleď. Vedle těchto „pozitivních“ změn dochází i ke změnám kontroverzním či dokonce negativním, jako bylo zavedení povinné vojenské služby roku 1787 v souvislosti se sérií válečných konfliktů²⁷. Za kontroverzní se dá označit jazykové nařízení, podle kterého se židům zapovídá užívání jidiš jako prostředku oficiální komunikace a tak má být veškerá úřední komunikace vedena v úřední řeči, a to v němčině nebo češtině. Hebrejšтина takto postižena nebyla, neboť byla užívána převážně jako jazyk liturgický a nikoliv jako prostředek pro běžnou komunikaci. Faktem zůstává, že řada samotných jidiš mluvčích tento jazyk považovala za nežádoucí žargon²⁸ a hebrejský cenzor Karel Fischer tento názor také sdílel. Vyzýval k ještě širšímu rozšíření němčiny než jen na oficiální styk a stejně jako mnozí jiní v tom spatřoval pouze proces očištění jidiš od „jazykových nečistot“²⁹. Že se tyto snahy ne vždy ukázaly jako účinné, ukazuje právě hebrejský cenzor Karel Fischer, mezi jehož pracovní povinnosti se řadilo i vypracovávání překladů na žádost mnohých pražských židů. Spolu s tímto nařízením se pojila i další, a to povinnost židovské populaci

²⁵ *Pražský rabinát*, s. 126.

²⁶ *Moderní dějiny českých Židů*, s. 20.

²⁷ Kestenbergladstein. *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern : Ersten Teil : Das Zeitalter der Aufklärung 1780 – 1830*. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1969. s. 70.

²⁸ Krappmann, Marie. *Úvod do jazyka jidiš a jeho historie*. 1. vyd. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. s. 16.

²⁹ Cermanová, Iveta; Marek, Jindřich. *Na rozhraní křesťanského a židovského světa : příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757 – 1844)*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2007. s. 108 – 109.

přijmout stálá jména a příjmení³⁰ a od roku 1784 povinnost vést matriční knihy v německém jazyce³¹.

Soubory nařízení byly později použity jako model pro „*Systemální židovský patent*“, kde byla shromážděna všechna dosavadní platná nařízení týkající se židů. Reformy Josefa II. měly za cíl vybudovat z nesourodého mocnářství centralizovaný stát s moderní industriální ekonomickou základnou, ale realizace tohoto projektu se ne zcela zdařila. Povinnost židů platit toleranční daň a Familiantské zákony zůstávaly i nadále v platnosti beze změn³².

Průběh 18. století můžeme z hlediska židovské obce v Praze hodnotit jako nelehké období, ve kterém se obec musela vyrovnávat s mnoha vážnými událostmi od přírodních katastrof až po snahy panovníků o vyhnání jejích členů či snahy uměle redukovat přirozený populační růst. Znatelný je pomalý úpadek obce a to nejen co do jejího významu, ale hlavně z ekonomického hlediska, protože opravy škod či platby úřadům dosahovaly vysokých částek. Není divu, že ruku v ruce s tímto úpadkem přichází i úpadek hebrejského, židovského, knihtisku.

2.6 Hebrejské tiskárny v 1. polovině 18. Století

2.6.1 Tiskárny Bakovská a Katzovská

Na počátku 18. století lze v Praze nalézt dvě židovské tiskárny, obě s více než stoletou tradicí - tzv. Bakovskou a tzv. Katzovskou. Jejich názvy nejsou oficiální, jsou odvozené od jmen tiskařských rodin. U Bakovské název odkazuje k příjmení rodiny, u Katzovské se jedná o odvozeninu počátečních písmen z označení „kohen cedek“ doslova „spravedlivý kněz“³³, zakladatel dynastie nesl původně příjmení Kohen.

Katzovská byla založena jako první, přesné datum založení nám není známo, víme ale, že se muselo jednat o první polovinu 16. století, jelikož zakladatel této tiskárny a potažmo i tiskařské dynastie Geršom ben Šlomo Kohen umírá mezi lety 1544

³⁰ *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern : Ersten Teil : Das Zeitalter der Auklärung 1780 – 1830*, s. 28.

³¹ *Matriky židovských náboženských obcí z let 1784 – 1949*. [on-line], [citováno dne 14. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.nacr.cz/C-fondy/zm.aspx>>.

³² Familiantský zákon byl prolomen až nástupcem Josefa II. Františkem II. a to jen kosmetickým navýšením počtu familiantů na 8600 v Čechách a na 5400 na Moravě. Zcela zrušen byl až v revolučním roce 1848. *Moderní dějiny českých Židů*, s. 15

³³ Voit, Petr. *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*. 2. vyd. Praha : Libri, 2008. s. 473.

- 1545. V úplných počátcích hebrejského knihtisku v českých zemích však nestál Geršom ben Šlomo Kohen, ale širší konsorcium tvořené šesti muži s ne úplně jasně vymezenými pozicemi. Ješaja ben Ašer ha-Levi Horowitz a Jekutiel ben Jicchak Dan jsou vzhledem ke svým majetkovým poměrům i postavení v obci označeni jako finančníci, zbylé čtveřici tvořené Mordechajem ben Eliezerem, Meirem ben Davidem, Šlomo ben Šmuel ha-Levim a Šemarjou ben Davidem již tak konkrétní roli připsat nelze. Jedinou knihou konsorcia byl soubor modliteb pro všední dny a soboty spolu s pesachovou hagadou a traktátem Pirkej Avot³⁴. Na vzniku dalšího dochovaného tisku se podílelo konsorcium v jiném složení – z původního zůstal Meir ben David a později se připojivší Šlomo ben Šmuel ha-Levi, novými členy byl právě Geršom ben Šlomo Kohen, Meir ben Jaakov ha-Levi Epstein a Chajim ben David Šachor³⁵. Tato skupina byla úspěšnější nežli ta předchozí, vydala celkem čtyři díla. Poté došlo k období konkurenčního boje mezi jednotlivými členy konsorcia, ze kterého nakonec vítězně vyšel Geršom Kohen. Některé z konkurentů si nakonec najal jako zaměstnance, avšak např. Chajim Šachor odchází do zahraničí, kde v řemesle s úspěchem pokračuje. Nemáme jasné indicie, odkud Kohen pocházel, víme však s jistotou, že se v Praze objevuje roku 1509. V roce 1526 již tiskne samostatně spolu s bratrem Gronemem, ve stejném roce odešel konkurent Chajim Šachor z Prahy, takže tímto rokem počíná období hegemonie rodiny Kohenů³⁶. Tu potvrdil i sám panovník Ferdinand I. Habsburský v doživotním privilegiu tisku hebrejských knih v Čechách pro Geršoma Kohena, vydaném 10. dubna 1527³⁷. Po otci přebírají tiskárnu synové Mordechaj, Šlomo a Juda a tímto je tiskařská dynastie založená. Výše zmíněná hegemonie vzala za své na přelomu 16. a 17. století, kdy se na scéně objevují podnikaví jednotlivci jako Avraham ben Šimon Heida Lemberger, ale i rodina Schedelů. Ve stejné době přichází z Itálie také Jaakov ben Geršom Bak³⁸ budoucí zakladatel Bakovské tiskárny. Datum jeho příchodu do Prahy zůstává neznámé, ale známý je rok jeho úmrtí, a to 1618. Narodil se kolem

³⁴ Sixtová, Olga. Židovské tiskárny a tiskaři v Praze 1512 - 1670 (1672). In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha : Academia, 2012. s. 33 – 34.

³⁵ Někdy uváděn pod německým nebo českým překladem jeho příjmení – Schwarz či Černý.

³⁶ *Tamtéž*, s. 35 – 41.

³⁷ Sixtová, Olga. Židovští tiskaři : 500 let hebrejského knihtisku v Čechách a na Moravě. *Roš Chodeš : Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku*. Praha : Federace židovských obcí v ČR, 2013, roč. 75, č. 1, s. 10.

³⁸ Uváděn také jako Wahl, Wal, Pak nebo Bakh atd. *Encyklopedie knihy*, s. 85.

roku 1573 v Itálii a byl zaměstnancem několika tamějších tiskáren³⁹. Podle Voita působil v tiskárně Francesca Delle Donne ve Veroně a také Daniela Zanettiho v Benátkách⁴⁰. Podle Sixtové působil navíc ještě v tiskárně Giovanniho di Gary⁴¹. I jím založenou tiskárnu po něm přebrali jeho dva synové, Josef a Jehuda, a tak byla založena další tiskařská dynastie.

Obě tiskárny prožily své nejlepší období již na počátku své existence. Obzvláště těžkou ránu představovaly úřední a cenzurní zásahy v průběhu 17. století. Situace dvakrát vyústila v zákaz knihtisku. Nejprve byl v důsledku vnitropolitického boje obviněn vrchní rabín Jom Tov Lipmann Heller z toho, že jeho spis obsahuje protikřesťanské blasfémie. Ačkoliv byl po vyšetřování propuštěn a nedošlo ani k navrhovanému pálení jeho spisu, byl z postu vrchního rabína sesazen. Avšak ani tento fakt neukončil vleklou vnitřní krizi v komunitě. Ta vyvrcholila v obvinění tiskaře Mošeho ben Becalela Mechokeka, který byl pravděpodobně udán jedním z politických táborů v ghettu; ghetto bylo rozděleno na příznivce Jakuba Basseviho⁴² a jeho odpůrce. Následoval zákaz knihtisku, který vydržel v působnosti až do roku 1657, který sice nebyl absolutní, ale přesto měl značný vliv na rozvoj další knižní kultury a také vedl k přesunu části produkce do stavu poloilegality, jak ve své stati popisuje A. Putík. Povolení k tisku bylo obnoveno Leopoldem I. v roce 1657 a tiskaři se snažili příznivé změny využít a došlo ke znovuoživení produkce. Avšak jen o 12 let později, v roce 1669, došlo v Bakovské tiskárně k nejspíše ilegálnímu reprintu antologie talmudské agady *Ejn Jaakov*, která v Praze legálně vyšla roku 1622. Jezuité dostali udání a na základě neúplných informací informovali konzistoř o ilegálním tisku Talmudu. Následovalo ustanovení komise a byl vydán dekret, podle kterého měly být tiskárny zapečetěny. V nich poté proběhly rozsáhlé razie doprovázené zabavováním knih, mimo jiné i v synagogách. Knih mělo být zabaveno přes tisíc a nebyly již navraceny. Tento incident způsobil vážné kulturní a morální škody. Židovský knihtisk byl opět povolen až po roce 1672. V souvislosti s tím se poprvé uplatnil nově zavedený systém cenzury, kdy

³⁹ Sixtová, Olga. Židovské tiskárny a tiskaři v Praze 1512 - 1670 (1672). In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 62.

⁴⁰ *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 85.

⁴¹ Sixtová, Olga. Židovské tiskárny a tiskaři v Praze 1512 - 1670 (1672). In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 62.

⁴² Jakub Bassevi von Treuenberg (1580 – 1634), dvorský Žid a finančník, blízký přítel Lipmanna Hellera. Deutsch, Gotthard; Rhine, A.. *Bassevi von Treuenberg, Jacob*. [on-line], [citováno dne 10. 9. 2015]. Dostupné z : <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/2644-bassevi-von-treuenberg-jacob>>.

jsou knihy posuzovány jezuitským profesorem hebrejštiny a konečný verdikt vynáší kolegium arcibiskupské konzistoře⁴³. Bakovská tiskárna se z tohoto zákazu vzpamatovala snadněji než konkurenční Katzovská, která svou činnost obnovila až roku 1678 a do roku 1685 zažívala období stagnace. Její oživení přišlo po převzetí tiskárny konsorciem neznámých vlastníků, kteří ji vlastnili do roku 1706, a později se opět stala majetkem rodiny, a to vnuků Mošeho Katze, který zemřel roku 1659. Jména dědiců nám bohužel nejsou známá, pokud pomineme údaje ve fasi uvedené výše. V čele Bakovské tiskárny byl na počátku 18. století praprávnuk zakladatele Moše ben Jacob, který od roku 1705 zaměstnával svého syna Jehudu jako sazeče. Po smrti Mošeho ben Jacoba se o vedení tiskárny staral jeho bratranec Jisrael ben Josef ben Jehuda Bak, kterého v této pozici vystřídal synové Mošeho Jehuda a Jom Tov Lipman. Tito dva se společně podíleli na chodu tiskárny prokazatelně až do 60. let 18. století, zároveň zaměstnávali své syny jako sazeče. Synem Jehudy byl Moše Löb a synem Jom Tova Lipmana byl Davida ben Lipman. Moše Löb měl být v této době podle Arona Freimanna ženat, zeťem jakéhosi Mendela Steinitze⁴⁴, tento měl skutečně dceru Rickel či Rückel, jejíž jméno se shoduje se jménem manželky Mošeho Löba⁴⁵. Moše Löb nejspíš zemřel v mladém věku, jak si lze vyvodit z faktu, že zemřel dříve než jeho otec Jehuda. Vdova po Moše Löbovi Rückel Baková se později vdala znovu, tentokrát za Benjaminu Boskowitz, se kterým vychovávala i svou dceru z prvního manželství, Rösl Bakovou⁴⁶.

Avšak ani společně nedokázali bratři Jehuda a Jom Tov Lipman čelit postupnému technickému úpadku a narůstajícím finančním potížím⁴⁷. Konkurence na tom nebyla o mnoho lépe. V průběhu 18. století také zaznamenáváme dlouhá údobí, kdy v Praze nevychází žádné nové hebrejské ani jidiš knihy. Podle O. Munelese je to například jedenáctileté období mezi lety 1739 – 1750, do něhož logicky spadá i období tereziánského vyhnání. Za těmito výpadky nestál ani tak nezájem čtenářské obce, ani zásahy ze strany cenzury a státu, ale právě technický úpadek a konkurenční dovoz ze zahraničí. Pro srovnání: knihtisk český tímto trpět nemohl, protože měl svou jazykovou

⁴³ Putík, Alexandr. Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512-1670 (1672). In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 205 – 212.

⁴⁴ Totožný s Mändelem Stainitzem. *Fase*, s. 98 – 99.

⁴⁵ Cermanová, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780-1850. In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 220.

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 220.

⁴⁷ *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. Století*, s. 85.

exkluzivitu a v určitém ohledu i omezené pole působnosti. Hebrejský knihtisk byl z tohoto pohledu univerzálnějším a pro čtenáře nebylo rozhodující, odkud daná kniha pochází. Daleko důležitější byla pro čtenářstvo zajímavost titulu a hlavně cena knihy. Je to právě levná konkurence hlavně z oblastí dnešního Německa, ponejvíc z bavorských míst jako Fürth nebo Sulzbach, která brání rozvoji tohoto odvětví v Praze. Aspekt domácí konkurence mezi tiskaři, kteří museli právě v rámci konkurenčního boje tisknout podobné tituly levněji než soupeři, se v hebrejském knihtisku příliš neprojevoval. Jedinou domácí konkurencí pražských tiskařů byla moravská tiskárna rodiny Neumannů v Brně.

2.6.2 Neumannovská tiskárna

Na Moravu přivedl hebrejský knihtisk již na počátku 17. století Jicchak Prostitz⁴⁸. Ale jeho kontinuitu se mu nepovedlo udržet. Jako druhá na Moravě se knihtisku věnuje rodina Neumannů z Brna. Roku 1753 získal od císařovny Marie Terezie výhradní privilegium⁴⁹ pro hebrejský tisk na Moravě a v rakouské části Slezska brněnský měšťan František Josef Neumann. Tento původem žid konvertoval ke křesťanství. Po roce 1760 tiskárnu přebírá jeho manželka Anna Františka Neumannová, která spolupracovala s jejich nejstarším synem Františkem Leopoldem. V této době se tiskárna rozdělila na dvě části, první zůstala v Brně pod vedením Františka Leopolda a druhá přesídlila do Mikulova; tato získala od císařovny i rozšířené privilegium na česko-německo-latinskou tiskárnu. V Mikulově vydržela do roku 1778, kdy znovu přesídlila do Brna, kde se výrazně zvýšila poptávka po knihách. V této době ale byla Anna Františka již stará a nemocná, a proto německou tiskárnu předala synovi Josefu Františku⁵⁰. Jelikož byl tento naproti tomu ještě příliš mladý a nemohl by tiskárnu efektivně řídit, zastupovali jej až do jeho dospělosti faktoři Johann Kranz a poté Jan Nepomuk Schreiner. Naproti tomu hebrejskou tiskárnu předala Anna Františka svému dalšímu synovi, Josefu Karlovi, který u ní rok nejprve zastával pozici faktora. I tato tiskárna se však postupem času dostala do problémů. Tyto problémy vyřešil Josef

⁴⁸ Pravděpodobně totožný s Jicchakem ben Aharonem Prostitzem (? – 1612) narozeným v Prostějově, který se řemeslu vyučil v italských Benátkách. Gries, Zeev. *Prostitz Family*. [on-line], [citováno dne 1. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prostitz_Family>.

⁴⁹ Privilegium obsahovalo mimo jiné i ustanovení ohledně zákazu dovozu knih, ilegální dovoz měl být trestán pokutou 12 zlatých nebo konfiskací. *Auswahlkatalog hebräischer Drucke brünner Provenienz*, s. 85.

⁵⁰ Josef Franz Neumann se narodil roku 1764. Flodrová, Milena, Nosek Bedřich. *Tamtěž*, s. 87.

Karel⁵¹ prodejem tiskárny 28. ledna 1797 brněnskému kavárníkovi Josefu Rossmannovi za cenu 3 tisíc zlatých. Při porovnání ceny, za které odkoupilo konsorcium vlastníků tiskárny pražské (viz níže), je tato cena překvapivě vysoká⁵². Zde je stejně jako u pražských tiskařů patrné, že se živnost dostává do rukou osoby, která není v řemesle vyučena a pravděpodobně s ní nemá ani zkušenosti, což muselo být částečně saturováno zaměstnáváním zkušených pracovních sil. O tom, že ani Rossmann neunikl finančním potížím tiskárny, svědčí, že byl neustále zapojen do nepříjemných jednání o dluhopisech a vlastních finančních závazcích a úvěrech⁵³. Rossmann se nikdy neoženil a po jeho smrti vše zdědila Rosalie Kassali, která se ale podle dostupných informací tisknutí knih vůbec nevěnovala, proto v roce 1816 skončila celá tiskárna v dražbě a potřeby moravských židovských obcí zajišťovala hlavně vídeňská produkce. Co se samotné produkce Neumannovy a později Rossmannovy tiskárny týče, dá se hodnotit jako nevyrovnaná. Objevují se zde roky, kdy bylo vydáno několik titulů a zároveň roky, kdy nevyšel ani jediný⁵⁴.

2.7 Hebrejské tiskárny v 2. polovina 18. století

Obě pražské tiskařské rodiny ve druhé polovině 18. století upřednostňovaly pronájem před samostatným provozováním živnosti. To nasvědčuje tomu, že již dříve měly ještě jiné způsoby obživy nežli jen provozování tiskárny a že těmto se začali díky pronájmům věnovat naplno. Fakt, že alespoň co se rodiny Baků týče, zůstávají v českých zemích a neodchází do zahraničí, nám dokládá např. *Soupis židovských rodin z Prahy z roku 1794*⁵⁵. Zde nalézáme zápis o Davidu Bakovi - jméno je zde sice ve verzi Dawid Pack, ale povolání „*Schriftsetzer*“ (sazeč) dává tušit, že se jedná o správnou osobu. Podle záznamu je ženatý⁵⁶ a bezdětný. Také zde nacházíme Rachel Boskowitzovou, kterou můžeme považovat za totožnou s Rickel⁵⁷, manželkou Mošeho Löba Baka⁵⁸.

⁵¹ Vzhledem k faktu, že tento umírá necelé dva měsíce po prodeji, nejspíš si byl i vědom svého špatného zdravotního stavu. *Tamtéž*, s. 88.

⁵² Za tuto sumu by se dalo, při průměrné ceně 15 – 16 zlatých za kus, pořídit až 180 kusů hovězího dobytka. *České země v letech 1705 – 1792 : Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, s. 156.

⁵³ *Auswahlkatalog hebräischer Drucke Brünnner Provenienz*, s. 89.

⁵⁴ Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě, s. 215.

⁵⁵ Ebelová, Ivana (ed.). *Soupis židovských rodin v Čechách VI/1 : Praha – 1792 : Praha – 1794*. Praha : Národní archiv, 2006.

⁵⁶ Manželka Eva (*Eheweib Ewa*). *Tamtéž*, s. 257.

⁵⁷ Rückel nebo Rikel je jidiš formou hebrejského jména Rachel.

⁵⁸ Tato žije jako vdova v domácnosti Markuse Halberstadta a jeho ženy Rosy, je možné že se jedná o její vlastní provdanou dceru. *Tamtéž*, s. 187.

Katzovskou tiskárnu získal do svých rukou Israel ben Beer Jeiteles⁵⁹, který ovšem nebyl v knihtiskařském řemesle vyučen. *Fase pražských židovských rodin z let 1748 - 1749 (1751)* uvádí pouze jednoho muže tohoto jména, a to je Israel Beer Jaytelss ve fasi z 10. září 1748, žijící s manželkou Cheye v Rabiner Gassen, jehož povolání je uvedeno jako „*Silberhandel*“ tj. obchod stříbrem⁶⁰. Bakovská tiskárna se též formou pronájmu dostává do rukou Šmuela ben Mendela Falkelese, někdy též jmenovaného jako Flekeles. Ten se již v roce 1762 neúspěšně pokoušel o fúzi obou tiskáren. Ani on a ani jeho spolunájemci, Falkelesův bratr Becalel a jejich společný švagr Šmuel ben Lejzr Bachur (uváděn také jako Samuel Poucher), však též nebyli v oboru vyučeni. Fase opět uvádí pouze jediného nositele tohoto jména a tím je Schmuel Falkeles ve fasi z 25. září 1748, žijící s manželkou Perl v Beleles Gassen a jako povolání je uveden obchod peřím⁶¹. Formou pronájmu obě tiskárny fungují od 60. do začátku 80. let 18. století.

Rok 1781 je pro nás v dějinách židovského knihtisku velmi významným. O rok dříve nastupuje na císařský trůn syn Marie Terezie Josef II., který neprodleně po svém nástupu zahájil sérii reforem. Reformy měly vést hlavně k větší kontrole státu a centralizaci moci. Jeho zájem se mimo jiné obrátil i na situaci v pražském židovském ghettu. Nejvyšším nařízením z 18. října 1781 byl dán příkaz komisionelně prozkoumat to, v jakém stavu se nacházejí existující židovské tiskárny, a navrhnout jakými prostředky by mohlo dojít k jejich pozvednutí do lepšího stavu. Podle badatelů (J. Volf) císaři nešlo ani tak o prospěch židovského knihtisku jako o předmět fiskální politiky, která měla zabránit odlivu peněz do zahraničí prostřednictvím dovozu nebo dokonce pašování knih vytištěných v cizině, zvláště pak v příhraničních oblastech v Německu. Toto přesvědčení vycházelo z merkantilistického pojetí státní ekonomiky, tj. v merkantilismu se prosperita státu opírá o rezervy drahých kovů a jejich případný odliv za účelem plateb za dovážené zboží je tedy vyloženě nežádoucí. Domácí produkce by měla být nejen dostatečná, ale v ideálním případě mělo docházet k nadprodukcí. Tato nadprodukce může být určena k exportu, který je spojen s přílivem dalších drahých

⁵⁹ Opět uváděn pod různými variantami jména i příjmení, jak je pro přepisy židovských jmen signifikantní.

⁶⁰ *Fase pražských židovských rodin z let 1748 – 1749 (1751)*, str. 68 – 69.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 154 – 155.

kovů do země ve formě plateb za zboží⁶². Nedostatky v domácí produkci knih musely tudíž pro státní aparát představovat problém, který se bylo nutno pokusit vyřešit. Je nutno podotknout, že problémy se v této době netýkají pouze hebrejských tiskařů. Z neurčitých důvodů dochází totiž ke změnám ve společnosti, ty přináší pro některé tiskaře rostoucí nezájem ze strany čtenářstva o některé z druhů titulů a úpadek samotných řemeslných kvalit. Dalo by se říci, že se čtenářstvo přeorientoává na nové typy titulů. Řada tiskáren byla již za svým pomyslným zenitem nebo se držela těsně před krachem. Na konci 18. století fungovalo v Praze pouhých 10 tiskáren⁶³. Krach jedněch ale opět znamenal úspěch pro jiné. Příkladem jednoho z těch, kterým se dařilo své podniky neustále rozvíjet, byl i Jan Nepomuk F. Schönfeld. Celkově propad v tomto řemesle trval i na počátku a vlastně v celé první polovině 19. století. Badatel P. Voit tento celkový propad dává do souvislosti s již zmíněným překročením vlastního zenitu u některých tiskáren, které se přežily nebo se již delší čas držely ve špatné obchodní bilanci. Také zmiňuje, že některé pražské tiskárny přežily díky přeorientování svého vydavatelského programu: „*kdy dosavadní nábožensky orientovaný vydavatelský program nahradily akcentem na německou a latinskou produkci národního obrození.*“⁶⁴ Vliv podle něj měl i restriktivnější kurz politiky monarchie, která byla prosazována částečně pod vlivem hrůzy z Velké francouzské revoluce nástupcem reformního císaře Josefa II. Leopoldem II.⁶⁵ a jeho synem Františkem II.⁶⁶ Dalším podstatným vlivem byl i problém s výrobními surovinami, kterému se podrobněji věnuje tato práce v jedné z dalších kapitol (viz kapitola Technické postupy a materiály v knihtisku). Někteří jiní badatelé, například Jiří Pokorný, naopak poukazují na nárůst čtenářských aktivit přirovnávaný ke čtenářské revoluci částečně spojený s první fází národního obrození a nárůstem produkce česko-jazyčných tisků⁶⁷. Tato práce se však pro svůj omezený

⁶² *České země v letech 1705 – 1792*, s. 141 – 142.

⁶³ *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 185.

⁶⁴ *Tamtéž.*

⁶⁵ Leopold II., mladší bratr Josefa II., vládl krátce mezi lety 1790 – 1792. *České země v evropských dějinách : díl třetí 1756 – 1918*, s. 81.

⁶⁶ František II., syn Leopolda II., vládl mezi lety 1792 – 1835. *Tamtéž*, s. 77.

⁶⁷ Fidlerová, Alena. *Rukopisná kultura Čech 17. a 18. století v zrcadle muzejních sbírek*. [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné

z: <http://www.academia.edu/4737220/Rukopisn%C3%A1_kultura_%C4%8Cech_17._a_18._stolet%C3%AD_v_zrcadle_muzejn%C3%ADch_sb%C3%ADrek_Manuscript_culture_of_Bohemia_in_17th_and_18th_centuries_in_the_mirror_of_museum_collections_>

rozsah nemůže věnovat tomuto zajímavému fenoménu, který by si jistě zasloužil důkladný rozbor.

Z protokolů komise vyplývá, že katzovská tiskárna I. ben B. Jeitelese má k dispozici pouze dva ruční lisy. Pro srovnání tiskař Schönfeld měl ve stejné době ve své dílně k dispozici lisů osm a tento počet neustále navyšoval až na tehdejší dobu nevídané číslo osmnáct lisů v roce 1790. Lépe na tom tiskárna nebyla ani s písmem – sazeči mohli používat pouze tři typů tiskařského písma⁶⁸. K dispozici měli hebrejské kvadrátní písmo ve třech typech velikostí – cicerového na sazbu jednoho a půl archu, středního na sazbu jednoho archu a nejmenšího garamondy pouze na půl archu. Dalším dostupným písmem bylo tzv. Raši písmo⁶⁹, to měli k dispozici pouze v ciceru a garamondy, každé na sazbu jednoho archu, a písmo nazývané jako židovské⁷⁰, které měli pouze cicerové na sazbu jednoho archu⁷¹. I spotřeba papíru jasně ukazovala, že tiskárna rozhodně neprosperuje - za rok 1781 spotřebovala pouze okolo 25 balíků tiskacího papíru. Tiskárna bakovská Šmuela Falkelese měla k dispozici pouze jeden ruční lis a písma ještě méně než katzovská tiskárna, spotřeba papíru byla stejná jako u katzovské. Obě tiskárny spotřebovaly okolo 50 balíků papíru, což představuje 5 centěří⁷² papíru. Pro srovnání jen dovoz hebrejských knih z ciziny představoval mezi 70 a 80 centěři knih⁷³. Dovoz v této době výrazně převyšoval domácí produkci a nejednalo se pouze o legálně dovezené knihy, na které se vztahovala česká cenzura, ale i na dovoz ilegální. Tiskaři z Fürthu a Sulzbachu prý uměli podle cenzora Leopolda Tirsche skvěle napodobit pražské impresum a židé z příhraničních oblastí se často podíleli na pašování knih přes hranice. Oficiálně byl dovoz tolerován pouze u knih, které nebyly doma k sehnání. Cenzor Tirsch vydával o legálním dovozu knih pravidelné

⁶⁸ Užití jednotlivého typu písma souviselo s vydávaným titulem, pro gramatickou učebnici se jistě lépe hodilo hebrejské kvadrátní písmo než Raši písmo, stejně tak pro komentář k Talmudu bylo Raši písmo nejvhodnějším.

⁶⁹ Rašiho písmo, sefardská polokurzíva pojmenovaná podle jednoho z nejslavnějších autorů komentářů Salomona ben Jicchaka zvaného akronymem Raši. *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. [online], [citováno dne 11. 11. 2015]. Dostupné z: <http://hebrewprinting.com/?page_id=691>.

⁷⁰ Možná se jedná o označení pro aškenázskou polokurzívu používanou pro tisk v jidiš a němčiny, někdy také nazývanou podle známého díla Cene urene, *tamtéž*.

⁷¹ Cermanová, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780-1850. In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 219.

⁷² Centěř je název starší hmotnosti odpovídající 120 librám tj. 61, 6 kilogramu. *Architektura: Lexikon architektonických prvků a stavebního řemesla*, s. 245.

⁷³ Volf, Josef. *Příspěvky k dějinám českého knihtisku, písmolijectví, knihkupectví a antikvariátu na počátku 19. století : Z dějin židovských knihtiskáren v Praze v 18. a 19. století*. Časopis národního musea. Oddíl duchovnědný. 1925, 99, s. 155 – 156.

zprávy⁷⁴. Úřady přišly s řadou návrhů na pomoc lokálnímu knihtisku, od zavedení nového systému organizace státního dozoru, až po návrhy úplného zákazu dovozu hebrejských knih ze zahraničí. Sami nájemci si byli vědomi stavu tiskáren a projevovali ochotu do svých podniků investovat – Jeiteles přislíbil až 2000 zlatých a Falkeles až 1500 zlatých, ale cenzor Tirsch byl k reálnosti navrhovaných částek velmi skeptický. Za prvé nevěřil, že by tyto částky byly dostatečné k nastartování tiskáren a za druhé nevěřil, že nájemci jsou vůbec schopni tyto částky dát dohromady⁷⁵. Další jeho výtkou k nájemcům bylo, že ani jeden z nich nebyl vyučen v oboru a daleko více než tiskárnami se podle něj zabývali jinými obchody, což ale bylo pravděpodobně kvůli jejich problémům s tiskárnami nutné z hlediska zajištění obživy.

Následkem těchto připomínek a návrhů⁷⁶, jak už komise nebo cenzora Tirsche, byl vznik sjednocené Bakovsko-Katzovské tiskárny vedené konsorciem několika bohatých členů pražské židovské obce, Wolfem Šimonem Franklem, Eliezerem Glogauem a Davidem Mošem Taussigem. Uničili tak podle dokladů neochotně a pod tlakem z vnějšku, neboť v židovské komunitě převládal názor, že komunita nemá na vydržování tiskárny dostatek prostředků. Kupní ceny jednotlivých tiskáren byly v porovnání se sumami, které do nich chtěli nájemci investovat, velmi nízké. Bakovskou koupili od vnučky Jehudy Baka Rösl (dcery jeho syna Mošeho Löba) za 500 zlatých a Katzovskou od Jeitelese za 550 zlatých. Gubernium na vznik a rozvoj tiskárny reagovalo zákazem dovozu těch titulů, které tiskárna vydá. Konsorcium mělo do zařízení na počátku investovat vysokou částku, a to až 20 tisíc zlatých. To, že investici opravdu provedli, dokazuje nárůst produkce tiskárny v prvním roce jejího působení. V prvním roce ve vlastnictví konsorcia, toto období spadá do let 1783 – 1784, zde vyšla většina z 18 titulů v ní vydaných, např. *Pirkej rabi Eliezer* nebo *Isur ve-heter* autora Jony Aškenaziho. Tiskárna zaměstnávala již zmíněné sazeče Fajvla ben Šimona Abelese, Gabriela ben Netu Utitze, ale přibyli i další zaměstnanci, mimo jiné i potomek původních majitelů David ben Lipman Bak. Doba rozkvětu a prosperity však netrvala dlouho. Již po necelých dvou letech začíná tiskárna pomalu stagnovat. Ve vyjádření,

⁷⁴ Cermanová, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780-1850. In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, 2012. s. 218.

⁷⁵ *Příspěvky k dějinám českého knihtisku, písmolijectví, knihkupectví a antikvariátu na počátku 19. století : Z dějin židovských knihtiskáren v Praze v 18. a 19. století*, s. 156.

⁷⁶ Podobné pravidelné zprávy o stavu v oboru podával i další cenzor Karel Fischer.

kteřé podali úřadům, majitelé vysvětlují, že kapitál do podniku vložený se nezúročil a i přes finanční injekci byla tiskárna stále pasivní. Tento fakt je vedl v roce 1786 k jejímu prodeji pražskému knihtiskaři Ignáci (Hynku) Elsenwangerovi. Rok 1786 je proto považován za konec kontinuálního židovského knihtisku v židovských rukou na území Prahy.

Podobné úřední šetření o situaci v knihtisku jaké spoluvytvářel cenzor Tirsch odstartovala i odpověď na dotaz bankálního administrátora od následujícího cenzora Karla Fischera v roce 1793. Byl mile překvapen vznikem dvou hebrejských tiskáren ve Vídni, které podle něj spolu s Prahou mohou dobře zásobovat České země. To dosvědčuje i citelný pokles objemu (klesl až o polovinu) dovozu knih ze zahraničí. Radost z vídeňských tiskáren ale brzy trochu polevila, když se začal tamější tiskař Anton Schmid pokoušet o monopolizaci celého odvětví, a to drsnými obchodnickými metodami. Toto počínání je dokládáno u Elsenwangerovské tiskárny, která se rozhodla vydat Pentateuch s Mendelssohnovým překladem a komentáři za výhodnou cenu, načež reagoval A. Schmid oznámením podobného obsahu jen s tím rozdílem, že jím nabízená cena byla ještě nižší než ta u Elsenwangerů. Tento konkurenční boj skončil ztroskotáním celého pražského projektu⁷⁷.

3 Křesťanské tiskárny v hebrejském knihtisku

K jevu pronikání křesťanských tiskařů na území hebrejského knihtisku ale docházelo dříve, již na konci 70. let 18. století, v době kdy obě židovské samostatné tiskárny Bakovské a Katzovské v rukou nájemců stále ještě fungují. Jedním z prvních tiskařů, kteří se v židovském knihtisku angažují, byl jeden z nejvýznamnějších křesťanských tiskařů té doby Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld.

3.1 Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld (1750 – 1821)

Syn tiskaře Antonína Jana Schönfelda se po humanitním studiu vyučil i knihtiskařem a roku 1773 založil vlastní tiskařskou dílnu na Starém Městě. Postupem času se vypracoval na jednoho z nejvýznamnějších tiskařů; toto postavení nezískal vždy

⁷⁷ Cermanová, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780-1850. In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 226 – 227.

čestnými způsoby a mnozí jeho úspěch přičítají bezskrupulnímu jednání. Díky své dravosti se dostal na post univerzitního tiskaře, v roce 1780 otevřel vlastní knihkupectví a později vydražil staroměstskou papírnu Jana Rosenburgra. Rozpínavost jeho knihkupectví měla být dokonce důvodem krachu několika jiných pražských knihkupců⁷⁸. Není jasné, jakou míru kooperace měl na vytištění celkem tří hebrejských tisků, u nichž se dá dohledat jeho jméno. Jako tiskař je uveden u dvoudílného vydání spisu *Bigdej Ješa* autora Ješaje ben Simchy Wienera. Tento komentář k Šulchan Aruchu byl vydán celkem dvakrát, a to 1774 a 1777⁷⁹; podle údajů v kolofonu na tomto tisku pracovali společně tiskař Schönfeld s tiskařem a tehdejším nájemcem katzovské tiskárny Israel ben Beer Jeitelesem spolu se sazeči Fajvlem ben Šimonem Abelesem, Gabrielem ben Netou Utitzem a Zeligem ben Jonou Bumslou⁸⁰. V tomto roce vydal Schönfeld opět spolu se sazečem Fajvlem ben Šimonem Abelesem pesachovou hagadu, ilustrovanou osmi dřevoryty⁸¹. O tři roky později se Schönfeld opět k hebrejským titulům vrací a vydává knihu disputací o talmudických otázkách *Minchat ani* od Josefa Zalmana ben Meira z Prešpurku (Bratislavy) a o další rok později, v roce 1781, přetisk německo-jazyčné učebnice původně vydané v Berlíně roku 1779 *Lesebuch für Jüdische Kinder*, jejímž autorem byl David Friedländer a která obsahuje mimo jiné základy judaismu od průkopníka haskaly Mosese Mendelssohna⁸².

3.2 Jana (Johana) Průšová (před 1743 – po 1789)

Známa byla také podle jména Koudelková; toto jméno získala sňatkem s tiskařem Matějem Bedřichem Koudelkou a po jeho smrti se provdala za faktora jejich tiskárny Ignáce Františka Průšu. Po jeho smrti pracovala samostatně, žádný z jejích

⁷⁸ *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 795 – 796.

⁷⁹ Muneles, Otto. *Bibliografický přehled židovské Prahy*. Praha : Státní židovské museum, 1952. s. 86.

⁸⁰ Wiener, Ješaja ben Simcha. *Bigdej Ješa*. Praha : Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld, 1777.

⁸¹ Dřevoryt neboli xylografie je technika tisku z výšky, při které se kresba ryje do tvrdé dřevěné desky, je zdokonalením tzv. dřevořezu. Tato technika je postupně na konci 18. století vytlačována jinými druhy grafiky. *Dřevoryt, dřevořez*. [on-line], [citováno dne 1. 10. 2015]. Dostupné z :

<<http://geo3.fsv.cvut.cz/~soukup/bkl/skrivankova/drevo.htm>>.

⁸² Moses Mendelssohn (1729 – 1786), filozof, myslitel, reformátor a překladatel jeden z nejvýznamnějších představitelů Haskaly. Dahlstrom, Daniel. *Moses Mendelssohn*. [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné z: <<http://plato.stanford.edu/entries/mendelssohn/>>.

synů se nevyučil v oboru, syn Vincenc Viktor Průša byl lékařem, ale i přesto se do rodinného podniku zapojoval. J. Průšová se do historie židovského knihtisku zapojila pouze jednorázově, a to ve stejném roce jako Schönfeld, tedy roku 1777, když ve své tiskárně vydala sbírku modliteb pod názvem *Sefer Likutej Cvi*. Dále se v hebrejském knihtisku neangažovala, ač jako samostatná tiskařka prokazatelně fungovala až do roku 1789.

3.3 Elsenwagerové

Ignác Elsenwanger vedl bývalou spojenou Bakovsko-Katzovskou tiskárnu až do své předčasné smrti⁸³, která nastala o čtyři roky později od převzetí, roku 1788, a po něm ji vedla, s pomocí faktorů, jeho ovdovělá manželka Barbora. Elsenwangerovské tiskárně se podařilo navýšit produkci a v posledních patnácti letech 18. století vydala dlouhou řadu titulů různých žánrů i různé kvality. Vychází zde například dvě ze tří talmudických novel pražského rabína Jechezkela Landaua, *Cijun le nefesh Chaja al masechet Bejca* a *Cijun le nefesh Chaja al masechet Brachot*. A stranou nezůstala ani další díla tohoto pražského rabína jako komentář k Šulchan Aruchu *Dagul me-revava* či spis *Chok le-Jisrael* obsahující výčet 613 micvot spolu s Maimonidovým komentářem doplněným osvícenským výkladem. Výrazným počinem bylo i vydání spisu o geografii z 16. století *Igeret archot olam* autora Avrahama Farisola⁸⁴. Většina zmíněných titulů vznikla za podpory rabínova syna Jisraela Landaua, tehdejšího významného učenice, působícího v tiskárně jako editor⁸⁵. Byl to právě Jisrael Landau, který ovlivněn berlínskou Haskalou přináší a prosazuje osvícenské myšlenky i v Praze. Vedle takto významných děl vydávala Elsenwangerovská tiskárna i daleko menší díla, jako sbírku smutečních promluv *Olat chodeš ha-šliši* nebo pojednání o mírách *Zichron Josef*⁸⁶. Ani tato tiskárna neprosperovala dlouho, po roce 1796 utlumuje svou činnost a o její koupi

⁸³ Brzká úmrtí bývají dávána do souvislosti s používáním olova při jejich práci. Viz Večeřová, Petra. *Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století*, s. 85. [on-line], [citováno dne 10. 3. 2016]. Dostupné z: <<http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf15/06ref09.pdf>>.

⁸⁴ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 104 – 113.

⁸⁵ Landau, Jechezkel. *Cijun le nefesh Chaja al masechet Bejca*. Praha : Elsenwanger, 1799.

⁸⁶ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 107, 109.

se neúspěšně pokouší Anton Schmit z Vídně⁸⁷, který různými praktikami usiloval o monopol na hebrejský tisk.

3.4 Diesebachové

Od 80. let 18. století zároveň s obnovenou a sjednocenou Bakovsko-Katzovskou tiskárnou tisknou hebrejsky i obě větve křesťanské tiskařské rodiny Diesbachů, a to Josef Emanuel Diesbach (později převzala jeho tiskárnu ovdovělá manželka Eva) a Jan Josef Diesbach. V 80. letech se jedná spíše o ojedinělé tituly. Josef Emanuel nejprve vydává jeden díl již zmíněných talmudických novel J. Landaua *Cijun le nefeš Chaja al masechet Psachim*. Poté vydal dvě učebnice o matematice a astronomii *Sefer kane hamida* a *Sefer švihej de-rakia*. Jeho dalším počinem je příručka pro psaní dokumentů s pravidly pro stanovování židovského kalendáře *Sefer tikune šetarot* a dvě sbírky kázání: *Sefer Erec Cvi* od různých rabínů⁸⁸ a *Sefer Cejda Baruch* rozdělenou podle týdenních oddílů Tóry a svátečních šabatů⁸⁹. Jan Josef vydává v roce 1785 také sbírku celkem 14 kázání, pronesených v pražských synagogách mezi lety 1766 a 1769, pod názvem *Sefer or la-ješarim* a o dva roky později ještě jednu sbírku kázání různých rabínů pod názvem *Sefer olat chodeš: ha-šeni*⁹⁰. Jan Josef Diesbach se po těchto sbírkách k hebrejskému tisku ještě jednou vrátil a roku 1788 vydal výbor z dopisů a doporučení *Luchot edut* Jonatana Eibenschütze⁹¹. Ve stejném roce se stal nájemcem pražské Tiskárny arcibiskupské. Po Josefu Emanuelovi v hebrejském tisku pokračuje jeho manželka Eva, jejíž impresaria se objevují již v roce 1792, tj. dva roky před smrtí jejího manžela⁹². Toho roku vydává s přispěním nikoho jiného než Šmuela Falkelese a sazeče Mošeho Utitze posmrtně dílo *Sefer ja'arot dvaš* významného talmudisty a znalce kabaly Jonatana Eibenschütze⁹³, který byl též velkým rivalem tehdejšího pražského

⁸⁷ Později povýšen do šlechtického stavu, poté používá jméno Anton von Schmit. Někdy se jeho jméno uvádí ve tvaru Schmid. Jacobs, Joseph; Mannheimer, S. *Schmid, Anton von*. [on-line], [citováno dne 13. 3. 2016]. Dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13286-schmid-anton-von>>.

⁸⁸ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 94 – 99.

⁸⁹ *Katalog knihovny ŽMP*. [on-line], [citováno dne 25. 3. 2015]. Dostupné z: <http://aleph.jewishmuseum.cz/F/PPP7XMRRMVX1GCFCL9H7XG7C3BI7MCR3DHDJXDITY61FI8FFDKS-27296?func=full-set-set&set_number=000579&set_entry=000011&format=999>.

⁹⁰ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 98.

⁹¹ Nosek, Bedřich. *Auswahlkatalog hebräischer Drucke Prager Provenienz aus dem 18. Jahrhundert in den Sammlungen des staatlichen jüdischen Museums in Prag : III. Teil : 1700 – 1799*. Judaica Bohemiae, 1978, XIV, s. 49.

⁹² *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 211.

⁹³ Eibenschütz, Jonatan ben Natan. *Sefer ja'arot dvaš*. Praha: Eva Diesbach, 1792.

zemského rabína Jechezkela Landaue. Následuje etické dílo rozmluva Rozumu a Duše *Likutej Avraham* od Avrahama ben Jicchaka ze Schwersenzu a drobnosti jako jedno z několika smutečních kázání na smrt již zmíněného Jechezkela Landaue⁹⁴, *Druš lehesped even ha-ot Jechezkel le-mofet*, nebo hebrejský komentář ke knihám Ester, Rút a Pláč, *Štej gulot ha-kotarot*. Poslední hebrejskou knihou vytištěnou v Diesbachovské tiskárně v 18. století byla sbírka básní *Sefer zeed ha-melica* Zeeva Volfa ben Davida ha-Kohena Buchnera⁹⁵. Eva Diesbachová spolu se synem Sebastiánem v hebrejském tisku pokračovali ještě na počátku století 19. několika tituly, po roce 1809 jejich tiskárnu odkoupil bývalý faktor František Sommer⁹⁶.

3.5 Antonín Hladký

Dalším křesťanským tiskařem, který se zapojil do židovského knihtisku, byl Antonín Hladký⁹⁷. Jeho tiskárna avšak byla v tomto oboru aktivní pouze v letech 1789 – 1791. V těchto letech mu můžeme připisat šest děl⁹⁸. V roce 1789 vydal talmudickou disputaci *Šiša zir'onej aruga* autora Šloma Zalmana Emmericha a vysvětlivky k povídkám Rabby bar bar Hanny *Amud ha-šachar* autora Šimona ben Davida Oppenheima. U tohoto titulu se podle některých zdrojů jedná o plagiát knihy Barucha Lindaua vydané o rok dříve v Berlíně⁹⁹. Oppenheim skutečně částečně vycházel z Lindaua, ale zároveň obrátil jeho argumentaci a došel k jiným závěrům. O rok později vydává tiskárna A. Hladkého další titul, a to výklad k talmudickému traktátu Megilla *Pitchej cedek* od Aharona Bera Perlse. A v roce 1791 vydává dokonce tituly tři, a to biblickou knihu Job s německým překladem, elegii na smrt primátora I. S. Fränkelse¹⁰⁰

⁹⁴ Další nekrolog napsal současník Landaua Baruch Jeitteles z prominentní české židovské rodiny. Ten byl vydán pod názvem Emek ha-Bacha u Elsenwangerů v roce 1793. Hecht, Louise. *Jeitteles Family*. [online], [citováno dne 13. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Jeitteles_Family>.

⁹⁵ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 107 – 109.

⁹⁶ *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 211.

⁹⁷ Cermanová, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780-1850. In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 225.

⁹⁸ Komparace několika zdrojů: *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě; Bibliografický přehled židovské Prahy; Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*.

⁹⁹ *Oppenheim, Simon ben David*. [online], [citováno dne 25. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11737-oppenheim-simon-ben-david>>.

¹⁰⁰ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 101 – 104.

a komentář k Haftarot s názvem *Ahavat Jehonatan* od Jonatana Eibenschütze¹⁰¹. Tím jeho spoluúčasť v hebrejském knihtisku končí.

3.6 Studijní texty věnující se hebrejštině

Na tomto místě je potřeba okrajově zmínit i existenci dalšího typu tiskáren, které se věnovaly hebrejské produkci ve smyslu jazykovém, ale nikoliv ve smyslu židovské produkce. Jde o texty spjaté s výukou hebrejského jazyka, jako jsou gramatiky nebo slovníky, určené hlavně pro budoucí teology jako je např. *Fundamenta grammatica duarum praecipuarum linguarum orientalium, scilicet: Hebraicae et Chaldeicae; cum appendice de idiotismo Germanico Judaeorum* od F. Haselbauera¹⁰². Do této kategorie spadají i další jazykovědné texty jako je *De Characterum antiquorum apud Hebraeos ante Esdras usu dissertatio...* od hebrejského cenzora Leopolda Tirsche¹⁰³. Vydávány byly i náboženské texty ve více jazykových verzích, kde byla zastoupena jak hebrejšťina tak jidiš, sem spadá vydání čtyř evangelií Nového Zákona souběžně v hebrejšťině, jidiš, němčině a latině vydané tiskárnou Karlovo-Ferdinandovy univerzity v roce 1746¹⁰⁴. Vzhledem k užití jazyků bylo toto vydání určeno buď ke studijním účelům jednotlivých jazyků¹⁰⁵ nebo možná mohl částečně sloužit i pro misijní činnost mezi Židy.

Z výše uvedeného vyplývá, že to byli křesťanští tiskaři, kdo pomáhali alespoň částečně udržet kontinuální hebrejský knihtisk v Praze v druhé polovině 18. století. Na druhou stranu všichni jmenovaní spolupracovali s židovskými řemeslníky, které museli nutně zaměstnávat jako sazeče, editory či korektory. I samotná produkce podléhala daleko více poptávce a finančním možnostem židovské komunity a z velké části také cenzuře státu, která ji ovlivňovala. Je také nutné podotknout, že žádný z nich se hebrejskému knihtisku nevěnoval výlučně, zároveň pokračovali v další produkci různých žánrů podle svých vlastních vydavatelských programů. Období posledních třiceti let 18. století se proto dá označit jako období, kdy se rozdíl mezi křesťanským a židovským tiskem značně smývaly a kdy spolu obě tiskařské komunity, ať už dobrovolně nebo pod tlakem okolností jako je hledání nových zdrojů příjmů a nových

¹⁰¹ Freimann, Aron. *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*. [on-line], [citováno dne 25. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/judaicaffm/content/titleinfo/3867246>>.

¹⁰² *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 76.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 80.

¹⁰⁴ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 123.

¹⁰⁵ Učení se jazyků komparací stejného textu v jazyce, kterému mluvčí rozumí s tím, který se chce naučit.

odbytišť, dokázaly vcelku úspěšně kooperovat. Tato kooperace byla jistě výhodná pro obě strany a také šla jistě ruku v ruce se změnami ve společnosti pod vlivem josefínských reforem, kdy byli židé z pragmatických důvodů ve snaze o posilování státní ekonomiky stále více zapojováni do mnoha sfér fungování státu (např. jejich zahrnutím do branné povinnosti) a tento trend se odrážel i ve společnosti. Zároveň se také projevovaly změny myšlení ovlivněné osvícenstvím i Haskalou, které se zabývaly větším uplatněním a zapojením židů ve společnosti.

3.7 Cenzura hebrejských knih

Cenzura je jedním z odvěkých způsobů, jak mohl stát kontrolovat a dozorovat šíření informací, ale nikoliv jediným. K dalším způsobům státní regulace patřil i proces samotného zakládání tiskařských dílen, které byly povolovány na základě privilegií a patentů panovníka¹⁰⁶. Cenzura byla dvojího typu – předběžná a následná. U předběžné byl zkoumán podroben rukopis ještě před samotným vytištěním titulu, u následné se užívá termínu revize a byla prováděna v tiskárnách, knihkupectvích, synagogách, školách a domácnostech¹⁰⁷. Cenzura židovské literární produkce vycházela z podezření křesťanské církve, která cítila potřebu potírat údajné protikřesťanské blasfémie. Za nejzávadnější titul byl dlouhá léta považován Talmud, ten byl v průběhu staletí několikrát zakázán a veřejně pálen¹⁰⁸. Jasně určené doby, kdy se na české hebrejské tiskaře začala vztahovat cenzura, však určit nelze. Tím se nedá říci, že prováděna nebyla, chybí ale doklady k tomuto tématu. Stejně tak k otázce angažmá jezuitského řádu¹⁰⁹ v cenzuře nejsou do roku 1672 průkazné doklady. Čerpat se dá pouze ze záznamů o hromadných revizích a z analýzy produkce, která tehdy vycházela. Dále může jako zdroj informací posloužit proces s Jom Tovem Lipmannem Hellerem z roku 1629¹¹⁰. Hebrejský knihtisk byl znovu povolen až roku 1657, aby byl o 12 let později znovu zakázán. Po opětovném povolení knihtisku byl dne 23. září 1672 pražským místodržitelstvím vydán dekret, v němž byla otázkou cenzury hebrejských knih

¹⁰⁶ *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 154.

¹⁰⁷ Putík, Alexandr. Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512-1670 (1672). In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 187.

¹⁰⁸ K pálení knih došlo např. v Paříži roku 1242. Stemberger, Günter. *Úvod do judaistiky*. Praha : Vyšehrad, 2010. s. 136.

¹⁰⁹ Tovaryšstvo Ježíšovo, řád založený sv. Ignácem z Loyoly přichází do Prahy roku 1556. Hora, Petr. *Toulky českou minulostí. Třetí díl : Od nástupu Habsburků (1526) k pobělohorskému stmívání (1627)*. Praha : Baronet, 1994.

¹¹⁰ Viz výše.

pověřena arcibiskupská konzistoř. Arcibiskup Matyáš Sobek z Bílenberka¹¹¹ svěřil praktické provádění cenzury jezuitům z klementinské koleje. Působily zde dvě instituce, první byla arcibiskupská konzistoř, vydávající licence k tisku, a pak samotná osoba cenzora a revizora hebrejských knih, zpravidla jím byl profesor hebrejského jazyka na Karlo-Ferdinandově univerzitě¹¹², kterým byl vždy jezuita z výše zmíněné klementinské koleje¹¹³. Ani takto vzdělaní muži se však při své práci neobešli bez výpomoci konvertovaných židů, zvláště v oblasti věroučné – znalosti Talmudu a rabínské literatury¹¹⁴. Avšak tito konvertité často nebyli ve svém hodnocení právě objektivní. Ze zkoumání A. Putíka je také patrné, že zatímco zákaz vydávání Talmudu byl chápán široce a často se vztahoval i na další talmudickou literaturu, vůči kabalistickým spisům panovala větší tolerance. Přesná pravidla pro provozování cenzury nebyla tehdy stanovena.

Prvním cenzorem, o kterém máme doklady, měl být podle pozdějších zápisků Karla Fischera Wolfgang Preissler, horlivý vykonavatel protižidovských opatření a častý konfiskátor knih. Dalším z cenzorů byl František Haselbauer¹¹⁵, jmenovaný do funkce roku 1712, který spolu se spolupracovníky vytvořil a posléze i vydal hebrejsko-aramejsko-latinský slovník a hebrejskou gramatiku. Jeho nástupcem se stal František Zelený¹¹⁶, který na tomto postu působil do roku 1764¹¹⁷, kdy jej vystřídal Leopold Tirsch¹¹⁸. V témže roce také odpadla role konzistoře a cenzorova agenda se výrazně zvýšila. Za svého následovníka si ještě za svého života Tirsch vybral Karla Fischera, který byl od roku 1781 jeho adjunktem. Ve stejném roce dvorský dekret (z 30. června) odebral cenzuru hebrejských knih pražskému arcibiskupství a podřídil ji státu, čímž se dostala na stejnou úroveň jako cenzura veškeré knižní produkce v zemi. Roku 1789 převzal funkci cenzora Karel Fischer a vykonával ji až do své smrti roku 1844. Poté již

¹¹¹ Matyáš (Matouš) Ferdinand Sobek (Zoubek) z Bílenberka (1618 – 1675), podle A. Putíka arcibiskupem v letech 1667 – 1675, podle údajů Pražského arcibiskupství mezi lety 1669 – 1675.

¹¹² Tehdejší název pro Univerzitu Karlovu založenou roku 1348 císařem Karlem IV. *Univerzita Karlova*. [on-line], [citováno dne 20. 10. 2015]. Dostupné z: < <http://www.cuni.cz/UK-3925.html> >.

¹¹³ Putík, Alexander. Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512-1670 (1672). In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 192.

¹¹⁴ *Na rozhraní křesťanského a židovského světa : příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757 – 1844)*, s. 102.

¹¹⁵ Pater František Haselbauer (1677 – 1756), v úřadu mezi lety 1712 – 1756. *Tamtéž*, s. 102.

¹¹⁶ V úřadu mezi lety 1756 – 1764. *Tamtéž*, s. 102.

¹¹⁷ Kubátová, Ludmila. *K cenzuře hebrejských a židovských knih, tisků a rukopisů v Čechách od poloviny 16. do poloviny 19. století*. Národní knihovna. *Knihovnická revue*. 2003, 13 (1), s. 12 – 20.

¹¹⁸ Leopold Tirsch (1733 – 1788). *Tamtéž*, s. 102.

tento úřad neměl dlouhého trvání a cenzura hebrejských knih byla v revolučním roce 1848 začleněna do státního cenzurního systému a úřad samostatného hebrejského cenzora byl zrušen.

3.8 Specifika hebrejského knihtisku oproti českému

Ačkoliv mají hebrejský a český knihtisk řadu společného, jako je například technika tisku, záležitosti cenzury i ekonomické problémy, přesto existují i rozdíly a specifika pro každý z nich. V hebrejském knihtisku se například neobjevují osoby faktorů nebo o nich alespoň nemáme žádné zmínky. Výjimkou je moravská hebrejská tiskárna, u které se dokonce zachovala i jejich jména. Naproti tomu u českého knihtisku je pozice faktorů téměř neochvějná, jsou to oni, kdo často zastávají vedoucí pozici v tiskárně a často později i živnost převezmou sňatkem s vdovou po tiskaři. Celkově je zapojení židovských žen do tiskařského podnikání u židovských tiskáren spíše netypické. Jedinou výjimku, která by mohla potvrzovat pravidlo, by mohla být již zmíněná moravská tiskárna rodiny Neumannů, o jejíž chod se po dlouhé roky starala Anna Františka Neumannová, podporovaná svými syny. Tito byli křesťanští konvertité a tak Anna Františka nemůže být považována za představitelku židovské ženy. V prostředí Prahy je postavení žen v oboru naprosto marginální, snad krom faktu, že Bakovskou tiskárnu odkupovalo konsorcium od vnučky jednoho z tiskařů. O řemeslo se starají výhradně mužští příslušníci rodiny, což není specifikem pouze u knihtisku, ale u řemesel obecně. Z toho vyplývá i pravděpodobný důvod konce pražských tiskařských dynastií – u Bakovské umírá Moyšes Löb Bak mlád a zanechává po sobě pouze dceru Rösl, jeho bratr David je sice ženatý, ale podle soupisu z 90. let 18. století byl bezdětný. Pokud byl skutečně posledním mužským zástupcem Katzovi rodiny Berl Katz Mechokek, pak tato s ním vymřela po meči, neboť ten po sobě zanechal dvě dcery. Není tudíž divu, že obě tiskárny skončili v pronájmu, který byl u Katzovská tiskárna následován prodejem.

Oba tyto knihtisky podléhaly cenzuře. U českého knihtisku byla hegemonie církve narušena již zásahem císaře Ferdinanda III. po roce 1655, když byla předběžnou cenzurou politické literatury a kalendářů pověřena dvorská kancelář a později se církvi ponechala pouze cenzura náboženských děl, a v polovině 18. století již i tato přešla pod

státní dohled¹¹⁹. Naproti tomu hebrejský knihtisk podléhal až do 70. let 18. století přímo církevním představitelům a cenzorem byl člen jezuitského řádu. Ke změně došlo až v důsledku zrušení jezuitského řádu. Všeobecné uvolnění cenzury z roku 1781, které mohlo pomoci akcelarovat český knihtisk, pro hebrejský proto neznamenal průlom - povolení hebrejské produkce bylo závislé na vyjádření jediné osoby, a tou byl hebrejský cenzor.

Ke slovu také v prostoru hebrejského knihtisku přichází již zmíněná konkurence zahraničních tiskařů. Knih tisk český tímto trpět nemohl, protože měl svou jazykovou exkluzivitu a v určitém ohledu i omezené pole působnosti. V hebrejském knihtisku 18. století se však tento fenomén projevuje zásadní měrou. Je to právě levná konkurence hlavně z oblastí dnešního Německa, ponejvíc z Bavorska, která brání jeho rozvoji v Praze a pokud byl dovoz oficiálně zakázán, vždy existovalo ilegální pašování knih, proti kterému se ale oficiální místa snaží neúspěšně bojovat. Aspekt domácí konkurence mezi tiskaři, kteří museli právě v rámci konkurenčního boje tisknout podobné tituly levněji než soupeři, se v hebrejském knihtisku 18. století již neprojevuje. Praha sice fakticky není v této době jediným místem tisku v Českých zemích, ale teritoriální vymezení je zde jasně dané. I privilegia k tisku udělovaná panovníky jsou takto vymezená – na Čechy a na Moravu a rakouské Slezsko. Proměnlivost užívané měny a sporadické dochované údaje nám dostatek podkladů k důkladnějšímu zkoumání cenové úrovně knih nedávají, ceny taky nebývají v knihách až do konce 18. století uvedeny.

4 Technické postupy a materiály v knihtisku

4.1 Knih tisk

S koncem 18. století končí i jedna významná éra v dějinách knihtisku. Po celá staletí byla výroba knih rukodělnou záležitostí, řemeslníkům sice pomáhali stroje, ale zásadní byl um jejich rukou. Až následující století a jeho průmyslová revoluce přinese do knihtisku vynálezy, které jej posunou do podoby, kterou známe dnes.

¹¹⁹ *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 155.

Knihtiskařská dílna se od dob Gutenbergových¹²⁰ do počátku 19. století příliš nezměnila. I technologické postupy se spíše vylepšovaly, nežli přímo měnily. Na začátku výroby tištěné knihy stojí ruční napsání textu. Tam kde však práce u rukopisu téměř končí, práce knihtiskařů teprve začíná. Prvním, kdo se dostává ke slovu, je typograf¹²¹, který rozhoduje o volbě písma a o grafické úpravě celého textu, čímž se rozumí rozvržení textu na jednotlivé stránce. Známe rozvržení dvojího typu, buď jednoduše do jednoho sloupce textu, nebo do dvou svislých sloupců vodorovně vedle sebe. Tento typ je užívaný často u náboženských textů. V nich, a také třeba v jazykových učebnicích, dochází i ke kombinacím několika druhů tiskařských písem na jedné straně, přičemž má každé užití písma svou vlastní výpovědní hodnotu¹²².

Dále došlo k odlévání jednotlivých písmen z tzv. liteřiny, slitiny olova s menším množstvím cínu a antimonu - právě zde je patrný drobný vývoj - sám Gutenberg původně používal místo antimonu bizmut. Po odlití písmen mohlo dojít k procesu samotné sazby, kdy přicházel ke slovu sazeč, který postupně sestavil celou stranu textu podle rukopisu, svázal ji motouzem a přesunul do lisu na tzv. kámen, tj. opracovanou kamennou desku, kterou postupně nahrazuje deska kovová. Tiskařský lis se prakticky nevyvíjel, pouze se od celodřevěného lisu přešlo k nahrazování některých dřevěných komponentů kovovými. Práce s lisem byla velmi fyzicky náročná a vyžadovala aktivní účast minimálně dvou tiskařů, z nichž jeden pokládal papír a „zatahoval“ lis a druhý nanášel barvu¹²³ za pomoci tiskařských balíků¹²⁴; barvy muselo být tak akorát, aby se neměla tendenci obtiskovat na další listy. Společně takto vytiskli první list, tzv. obtah, který byl určen pro korektora. Ten zkontroloval správnost textu, ale mohl i zvážit případnou velikost písma a další detaily, které se mohly upravit. Až po korektuře došlo k vytištění potřebného množství listů, malé formáty se tiskly na jeden zátah, větší na dva. Jak již bylo zmíněno, práce u lisu byla fyzicky namáhavá, a proto se tiskaři museli

¹²⁰ Johannes Gutenberg (1390/1399 – 1468?), zakladatel evropského knihtisku. Lehmann-Haupt, Hellmut E. *Johannes Gutenberg* [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.britannica.com/biography/Johannes-Gutenberg>>.

¹²¹ Typografie se dělí na dva podobory: na makrotypografii, která se zabývá volbou písma a na mikrotypografii, která se nejčastěji nazývá grafickou úpravou.

¹²² Více k hebrejské typografii viz Sixtová, Olga. *Počátky pražské hebrejské typografie 1512-1569. In Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě.*

¹²³ Barvu si tiskaři připravovali sami, základem byli saze a fermež ze lněného oleje. Do poloviny 19. století se používala téměř výhradně černá, pouze pro zdůraznění textu se výjimečně používala červená. Vránková, Jana. *Procházka historií a expozicí tiskařství v Národním technickém muzeu*. 1. vyd. Praha : Sdružení polygrafů, 2011. s. 14.

¹²⁴ Vyplněný kožený vak sloužící k nabírání a roztírání barvy.

při práci pravidelně střídat. Z výše napsaného také vyplývá, že pro chod tiskárny s pouhým jedním ručním lisem bylo potřeba minimálně 4-5 zaměstnanců. Tento počet analogicky narůstal s počtem lisů v tiskařské dílně. Podle odhadů mohli tiskaři při směně dlouhé 12 hodin vytisknout asi 300 archů¹²⁵. Pokud tedy měly židovské tiskárny nejvýše dva ruční lisy, jejich denní produkce nemohla překročit 600 archů. Roli také ale hrálo množství dostupného tiskařského písma. Jak bylo uvedeno výše, v hebrejských tiskárnách 18. století byl problémem právě nedostatek písma, tudíž nemohlo docházet k efektivní dělbě práce, kdy mohli tiskaři pracovat u lisu a sazeč mohl zároveň připravovat sazbu dalšího archu.

4.2 Ilustrace

Pokud měla výsledná kniha obsahovat i ilustrace bylo nutné se rozhodnout, zda recyklovat již vyrobené a smířit se tak s neoriginalitou. Druhou možností bylo nechat si vyrobit nové ať už dřevoryty či mědirytiny¹²⁶. Zvláště u mědirytin bylo jejich využití nutné uvážit, neboť jsou tištěny jinou technologií než písmo – je zde totiž používána technika tisku z hloubky¹²⁷ místo tisku z výšky¹²⁸, a proto se na jednom archu nemůže uplatnit jak text, tak dřevorytina. Užívání ilustrací bylo jevem spíše okrajovým, místem kde se užívalo zdobení i u jinak jednoduchých tisků byl titulní list a někdy i jeho rub. Zde ale zároveň docházelo k onomu recyklování tiskařských štočků a tak není neobvyklé setkat se u několika děl s identickou úpravou titulního listu. Hebrejské tisky byly většinou bez ilustrací v textu, výjimku tvoří např. jednoduché ilustrace v díle *Ahavat Jehonatan* a několik vysoce umělecky propracovaných ilustrací (vzhledem k technice tisku se pravděpodobně jedná o dřevoryty) v díle *Igeret orchot olam*¹²⁹. I výzdoba titulního listu byla povětšinou jednoduchá, naprosto převládají prosté geometrické ornamenty a florální motivy. Ovšem i mezi titulními listy existují výjimky vybočující ze zaběhnutého standardu, jako např. dílo *Chok le-Jisrael*, jehož autorem byl

¹²⁵ *Procházka historií a expozicí tiskařství v Národním technickém muzeu*, s. 16.

¹²⁶ Mědirytina, ilustrace je vyryta do měděné desky na principu, že vyryté plochy jsou po vytištění viditelné. Měď se používala pro svou měkkost.

¹²⁷ Tisk z hloubky, mladší tisková technika než tisk z výšky, barva se nanáší na celou tiskovou formu, ale cílem je aby ulpěla pouze v prohlubních (přebytky barvy z rovných ploch se odstraňují), papír se pod tlakem vtlačí do prohlubní s barvou.

¹²⁸ Tisk z výšky, nejstarší tisková technika, při které se na tiskovou formu je nanese barva na desku se položí papír a tlakem na papír se obtiskne text či reliéf.

¹²⁹ Pod ilustracemi je uvedeno jméno A. Balzer.

Jechezkel Landau. Zde zdobí titulní list figury králů Davida a Šalomouna s deskami zákona a doplněnými dalšími motivy.

4.3 Vazba

Usušením vytištěných archů končí i práce samotné tiskárny a nastupuje práce knihařů, kteří nejprve přeloží jednotlivé archy do složky. Počet přeložení jednoho potíštěného archu určuje následný formát knihy – největším formátem je folio (užívá se značka 2°), to dochází k přeložení archu jedenkrát a výsledek jsou 4 strany a velikostně se tento formát dá přirovnat k dnešnímu formátu A3. Dalšími formáty jsou tzv. kvart (4°) – dochází k přeložení dvakrát a vzniká 8 stran, dále oktáv (8°) – dochází k trojnásobnému přeložení a vzniká tak 16 stran, a následuje šestnáctěrka (16°) – dochází k čtyřnásobnému přeložení a vzniká tak 32 stran¹³⁰. Nutné je však také zmínit, že v této době velikost archu papíru neměla standardizovanou podobu jako dnes (1189 x 841 mm) a tak se od sebe jednotlivé formáty mohou více i méně velikostně lišit.

Po přeložení archů jsou následně takto vzniklé jednotlivé složky prošity a pak sešity dohromady v jeden svazek. Takto sešitý svazek byl opatřen deskami, postup byl tedy stejný jako u rukopisů, ale vzhledem k enormnímu nárůstu produkce se ustupovalo od drahých a pracných způsobů zdobení a také se používali úspornější materiály, a tak se na desky již používala lepenka. Úroveň vazby šla ruku v ruce s náklady a finální cenou knihy. Na pracnější a dražší tisky se tak používala kůže, někdy i orientální barevná, a zdobeny byly slepotiskem¹³¹ a zlacením¹³².

4.4 Papír, jeho výroba a užití

Jednou z nejdůležitějších surovin pro knihtiskařství je bezesporu papír. Pokud hovoříme o papíru, musíme vzít na zřetel, že prakticky po celé 18. století je jedná o ruční papír. V jeho výrobě totiž stále ještě neexistovala výraznější mechanizace. Papírenský stroj, který umožnil zněkolikanásobit výrobu, vyrobený na základě zkonstruování tzv. nekonečného síta se v Českých zemích objevil poprvé až roku 1832 v papírně Císařský mlýn v Bubenci u Prahy. Základem pro výrobu tedy stále byly

¹³⁰ Vodičková, Hana; Cejpek, Jiří. *Terminologický slovník knihovnický a bibliografický*. Praha : SNP, 1965, s. 34.

¹³¹ Slepotisk je technika plastické ražby, kdy se do vlhké kůže suchou raznicí vyrazí vzor.

¹³² *Procházka historií a expozicí tiskařství v Národním technickém muzeu*, s. 15 – 18.

roztříděné, vyprané a nařezané hadry s příměsemi vláken lnu nebo konopí¹³³. Vzniklá směs se nechala přibližně dva týdny hnit, poté byla hmota rozmělněna na papírovou kaši, která se ještě povařila, aby se částečně odstranila přebytečná voda. Vzniklá kaše se ručně nabírala na síto v pevném rámu, přičemž odtékala voda. Vzniklý arch se několikrát lisoval a pak nechal usušit. Psací papír se poté ještě klížil, naproti tomu knihtiskový papír klížen být nesměl, ten byl naopak uhlazován. Archy se balily do beden a expedovaly do tiskáren. Celý proces výroby mohl trvat až tři měsíce a pro výrobu nejlepšího papíru bylo vhodné zimní mrazivé počasí¹³⁴. Ruční papír se od nynějšího lišil svou strukturou, která je i přes používané metody uhlazování hrubší. Dalším poznávacím znakem ručního papíru je odlišná tloušťka jednotlivých archů. V této době také nedocházelo k bělení papíru.

Náklady spojené s vydáním díla byly podle P. Voita tvořeny z více než 20% výdaji za papír¹³⁵. Výroba papíru byla silně závislá na dostatku jedné ze zdrojových surovin - starých hadrů. Nedostatek této suroviny, ať už v důsledku špatného hospodaření s nimi nebo s jejich pokoutným vývozem do zahraničí, se tudíž promítal do dostupnosti papíru a s jeho nedostatkem logicky narůstala i jeho cena, také tento faktor posloužil k hledání nových náhražkových surovin pro výrobu papíru. Tato cena se proto často měnila a zvláště v 80. letech 18. století nebyla tak stabilní, jak to bylo u jiných komodit na trhu. Ze zpráv komerčního rady Českého gubernia Josefa Bernarda ze Scotti¹³⁶ vyplývá, že nedostatek papíru byl v této době denním chlebem¹³⁷. Josef Bernard ze Scotti ve spolupráci s komerčním radou Josefem Antonínem Schreyerem navrhovali, aby si úřady objednávaly kvalitní papír včas a daly tím papírníkům čas na správné třídění hadrů a možnost počkat na lepší počasí. Přesto ceny papíru nadále

¹³³ Tento tradiční postup se dnes jeví jako přínos – díky němu jsou tisky na tomto papíře stabilní a papír si zachovává své dobré vlastnosti doposud. Nejsou tudíž tolik postiženy rozpadem jako tisky na pozdějším papíře, který byl znehodnocen příměsemi rozmělněné dřevní hmoty.

¹³⁴ *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 660, 664.

¹³⁵ *Tamtéž*, s. 153.

¹³⁶ Josef Bernard von Scotti (1724 – 1794), komerční rada původním povoláním lékař, ale také jeden ze zakládajících členů Vlastenecko-hospodářské společnosti v Čechách a autor mnoha referátů z oblasti agronomie. *Scotti von Josef Bernard*. [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné z: <http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/SCOTTI_von_Josef_Bernard_1724-2.3.1794>.

¹³⁷ Zuman, František. *Stav malířství, mědirytectví a tiskařství v Čechách r. 1787*. Časopis Společnosti přátel starožitností. 1941-42, roč. 49-50, s. 90 – 91.

stoupaly a papíru nebylo dostatek, i když k tomu podle Scotti nebylo objektivního důvodu¹³⁸.

4.5 Sazba

Další výraznou položkou v nákladech tiskaře, který se rozhodl titul vydat, byla samotná sazba, jejíž cena se odvíjela od druhu a velikosti písma, ve kterém byla realizována. P. Voit uvádí, že sazba jednoho archu garamondem¹³⁹ (tehdy nejběžnější variantou písma) byla v roce 1772-3 oceněna na 3 zlaté a arch menší varianty zvané petit pak dvojnásobek, tedy 6 zlatých. Pro porovnání, ve stejné době byl denní plat zednického mistra 24 krejcarů¹⁴⁰ a cena slepice se pohybovala okolo 10 krejcarů¹⁴¹. Do ceny se pak promítaly také náklady na typografickou úpravu a výrobu knižní vazby. Tyto úkony mohly, pokud měla být výsledná kniha zároveň uměleckým dílem, prodražit její výrobu o několik desítek až stovek procent. Celkovou výši nákladů nemůžeme brát pro stanovení ceny jako konečnou. Zde přichází ke slovu eventuální zisk, kterého chtěl tiskař dosáhnout. S tímto úzce souvisí velikost nákladu, ve kterém byl titul vydán - Voit uvádí, že v 18. století byla hranice rentability na 70 - 80 výtiscích, ale situaci ovlivňovalo i politické klima ve státě a platební schopnosti čtenářstva¹⁴². V některých případech, hlavně u děl tehdejších významných autorů, docházelo k praxi jakéhosi předplatného na určitý titul. Podle R. Kestenberg-Gladstein bylo toto i způsobem veřejného projevu osobních názorů a sympatií buď k autorovi, nebo k jeho myšlenkám, Kestenberg-Gladstein tento čin dává na roveň politického prohlášení. Například druhý syn rabína Landaua Samuel se takto veřejně přihlásil k podpoře dílu osvícence Mosese Mendelssohna¹⁴³. Nakladatelé takto sestavené seznamy tzv. předplatitelů někdy dokonce uveřejňovali v titulu samotném. Jedním z příkladů takového „předplatitelství“ u nás je dílo *Igeret orchot olam*, o jehož vydání se zasloužil osvícenec Jisrael Landau, další syn rabína Landaua - výtisk si přeplatilo 110 židů z Prahy, přes 20 výtisků bylo

¹³⁸ Podle F. Zumana byla nouze o papír taková, že bylo trafikantům nařízeno, aby si na tabák nosili pytle. *Tamtéž*, s. 91.

¹³⁹ Font pojmenovaný podle svého tvůrce Claudea Garamonda vzniklý v 16. století, hojně užívaný dodnes.

¹⁴⁰ Krejcar byl základní drobnou mincí, 1 zlatý měl hodnotu 60 krejcarů. *České země v letech 1705 – 1792 : Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*, s. 158.

¹⁴¹ *Tamtéž*, s. 156.

¹⁴² *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*, s. 153.

¹⁴³ *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*, s. 87.

expedováno do Polska a dalších skoro 30 výtisků do německého Fürthu - nebo *Chok le-Jisrael* Landauova otce Jechezkela Landaua, které si předplatilo dokonce 196 osob¹⁴⁴.

5 Analytická část

Tato kapitola vychází z analýzy produkce židovských tiskáren v 18. století. Tato analýza se zaměřuje na jazykovou stránku tisků, a to i ve vztahu k obsahu, hledá odpověď na otázku, jestli existuje souvztažnost mezi užíváním jazyka a druhem titulu. Také se zaměřuje na samostatný obsah tisků, s důrazem na nejčastější žánry tisků. Vnějšími znaky tisků, jako jsou užití ilustrací nebo formát, se již věnovaly předchozí kapitoly.

Výchozím pramenem pro ni jsou dvě bibliografické studie, a to kniha Otto Munelese *Bibliografický přehled židovské Prahy* a článek Arona Freimanna *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828* s přihlédnutím ke dvoudílné práci J. Vinograda *Thesaurus of the Hebrew book : listing of book printed in Hebrew letters since the beginning of Hebrew printing circa 1469 through 1863*¹⁴⁵. Uvedené prameny mezi sebou mají drobné odchylky a bohužel ani jejich podrobné zkoumání nepodává dokonalý obraz. Do našich dní nebo do dní autorů těchto prací, se totiž nedochovala veškerá produkce zkoumaného období, musíme tedy počítat s faktem, že některé tituly se zcela nedochovaly, některé se dochovaly ve fragmentech či jenom částečně a o některých nám podávají zprávu pouze zmínky nebo odkazy v jiné literatuře. I určení roku (vročení) není možno brát příliš dogmaticky, protože zde se také zdroje lišívají¹⁴⁶.

5.1 Jazykové hledisko

Z jazykového hlediska můžeme rozlišovat mezi čistě hebrejskými texty, texty v jidiš a texty psanými vysokou němčinou tištěné za pomoci hebrejského písma, forma kladně přijímaná židovskými osvícenci, kteří na ni pohlíželi jako na „očištění jidiš od jazykových nedostatků“. Dalo by se říci, že na jakémsi pomezí našeho zájmu leží texty čistě německé. Do oblasti židovského knihtisku tudíž zařadíme pouze ty tituly, které se

¹⁴⁴ Cermanová, Iveta. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780-1850. In *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*, s. 225.

¹⁴⁵ Vinograd, Yeshayahu. *Thesaurus of the Hebrew book : listing of book printed in Hebrew letters since the beginning of Hebrew printing circa 1469 through 1863*. Jerusalem : Institute for the Computerized Bibliography, 1993.

¹⁴⁶ Na toto má svůj vliv i koncepce židovského roku, které se s v Čechách a velké části Evropy používaným gregoriánským kalendářem shoduje pouze zčásti.

svým obsahem profilují buď jako židovská literatura nebo mající tematiku judaismu. Vedle takto jazykově jednoznačných tisků se zde vyskytují i texty kombinované, ať už kombinující hebrejštinu s jidiš, tak kombinující hebrejštinu s vysokou němčinou. I v těchto jazykově nejednotných textech ale nejčastěji jeden jazyk převládá a druhý je pouze doplňkem.

Nejhojněji jsou zastoupeny tisky čistě hebrejské, které činí přes 50% tehdejší produkce, následují tisky čistě v jazyce jidiš, těch je okolo 25%, v jednotkách procent jsou zastoupeny tisky německé hebrejským písmem nebo kombinující více jazyků v jednom tisku. Vzhledem k tlaku státní politiky vůči židovské komunitě na její germanizaci v posledních 20 letech 18. století by se dalo očekávat, že v tomto období výrazně ubude děl v jidiš nebo dojde k jejich úplnému vymizení z trhu. Nedochozí však ani k jedné z těchto variant. Četnost čistě jidiš textů sice mírně klesá, ale důležitou roli zde hrají i texty kombinující hebrejský jazyk s jidiš, u nichž většinou převládá hebrejšтина, ale jidiš složka bývá ponejvíce zastoupena ve formě překladů těžko pochopitelných termínů, vysvětlivek k textu nebo rovnou parafrázemi textu. Je tedy jasné, jak významnou roli tato složka v jednotlivých titulech hrála: byla nutnou pro správné pochopení textu pro širokou čtenářskou obec. O neúplném úspěchu státní snah, ale také tlaku osvíceneckého hnutí přicházejícího ze Západu, které se proti jidiš výrazně vymezovalo, vypovídá právě jidiš složka přítomná i v textech náboženské povahy, tak i fakt, že jednou z funkcí hebrejského cenzora byla i překladatelská činnost pro ty členy židovské populace, kteří neovládali němčinu na takové úrovni, aby mohli být schopni např. úředního styku. Že tato činnost zabírala velkou část cenzorova pracovního času, dokládá fakt, že když se cenzor této překladatelské činnosti zbavil, výrazně se mu podle jím vedeného cenzurního deníku ulevilo¹⁴⁷. Sám cenzor podotkl: „*jistý nejmenovaný advokát se nikoli bez příčiny o této jeho nejméně oblíbené činnosti jednou vyjádřil, že by ji nechtěl vykonávat, ani kdyby mu zato nabízeli tisíc zlatých ročně*“¹⁴⁸. Ke vztahu titulu a jazyka, ve kterém je vydán, se dá konstatovat, že většina textů náboženské povahy je tištěna čistě hebrejsky. Jedná se o komentáře a vysvětlivky k zásadním náboženským textům jako je Pentateuch a biblické texty, oba Talmudy nebo Šulchan

¹⁴⁷ *Na rozhraní křesťanského a židovského světa : příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757 – 1844)*, s. 116.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 126.

Aruchu, talmudické traktáty¹⁴⁹ nebo texty týkající se rituálních předpisů a pravidel. Pouze část jich je doplněna jidiš textem. Jedná se často o pro judaismus základní tituly jako o komentáře k Pentateuchu¹⁵⁰ nebo Pesahové hagady. Dalším druhem titulů vydávaných v hebrejském jazyce jsou tiskem vydaná kázání, ať už jednotlivá či kompilovaná do sbírek, autorská díla významných učenců jako jsou tiskem vydaná responza, vyjádření typu kritických poznámek k nějakému titulu, přednášky nebo disputace, modlitby opět buď jednotlivé nebo sbírky, tzv. slichot. Naproti tomu tituly, které vycházely téměř výhradně v jidiš, jsou často zároveň literární žánry s jidiš úzce spojené. Mezi tyto patří písně, profánní literární texty jako bajky nebo povídky. Jazyk jidiš je také úzce spjat s tvorbou určenou původně židovským ženám, pro které nebyla hebrejšтина dostatečně nebo vůbec srozumitelná. Zároveň tento žánr vyhledávali i muži, kteří se měli z různých důvodů problémy s hebrejštinou.

5.2 Nejčastější vydávané žánry:

5.2.1 Biblické texty

Termín biblické texty ve sledovaném období používáme proto, že je v dané situaci přesnější než užívat přímo termín Bible, který je sám o sobě nejednoznačný. Kompletní vydání tzv. hebrejské Bible se v průběhu 18. století neobjevuje. Zato vybrané části nebo jednotlivé biblické knihy vycházejí hojně a to v průběhu celého století. Zájem o tento typ titulu mezi čtenářstvem zřejmě neslábl. Nejširší vydané kompendium biblických textů obsahovalo Pentateuch s Targum Onkelos¹⁵¹, Haftarot¹⁵² doplněno Rašiho komentářem. Mimoto vychází samostatná kniha Jób nebo Žalmy, ty vícekrát a v jidiš. Objevují se také vydání Pentateuchu opatřené vysvětlivkami v jidiš nebo slovníky překladů některých biblických výrazů do jidiš.

5.2.2 Responza

Hebrejsky „*še'elot u-tešuvot*“ (otázky a odpovědi), jedná se o dobrozdání vydané náboženskou autoritou – rabínem, vedoucím akademie, jako odpověď na otázku týkající

¹⁴⁹ Ty v 18. století vycházely jednotlivě, vydání celého Talmudu by bylo problematické z hlediska cenzury.

¹⁵⁰ Pentateuch je pojmenování Tóry odvozené z řeckého slovního spojení pro „pět knih“.

¹⁵¹ Targum Onkelos je nejznámějším překladem Pentateuchu do aramejštiny, za jeho přednosti je pokládán snadno srozumitelný styl a věrnost hebrejskému originálu. Newman, Ja'akov; Sivan, Gavri'el. *Judaismus od A do Z*. Praha : Sefer, 2004, s. 224 - 225.

¹⁵² Plurál od haftara, doslova závěr, jedná se o pasáže z Proroků čtené o šabat, svátcích nebo postních dnech. *Tamtéž*, s. 40.

se náboženství¹⁵³. Vydávána jsou buď jednotlivě nebo ve sbírkách. Ty byly i s oblibou vydávány opakovaně. Asi nejznámější sbírkou responsí v tomto období je *Noda bi-Jehuda* vydaná roku 1776, jejímž autorem je již zmíněný tehdejší pražský rabín Ezekiel Landau. Tato sbírka se dočkala druhého vydání již v roce 1810, což hovoří o jejích vysokých kvalitách. Mimo jiné je tato sbírka dodnes předmětem studia v ortodoxních ješivách¹⁵⁴. Jediné jednotlivé responsum, u kterého alespoň částečně známe obsah, je responsum vydané pod názvem *Imrej no'am* roku 1798, jehož autorem je Aharon Chorin¹⁵⁵, týkající se otázky zdali je povoleno jíst jesetera¹⁵⁶.

5.2.3 Rituální předpisy

Dalším častým druhem titulů jsou soubory týkající se rituálních předpisů. I tyto soubory vycházejí v průběhu celého století. Potřeba porozumět a mít dobrý přehled o správnosti a nesprávnosti určitých postupů byla pro členy židovské komunity zásadní i po celé 18. století. V roce 1700 byly např. vydány předpisy pro rituální porážku doplněné komentářem Elija Brody, jejichž druhé vydání následovalo brzy již v roce 1709¹⁵⁷. V jidiš byly vydány v roce 1731 rituální předpisy od Abrahama ha-Leviho Epsteina. Velmi blízkým typem titulu k rituálním předpisům jsou různé typy pravidel vydávaných knižně. Jako příklad lze uvést pravidla pro psaní dokumentů, jako jsou svatební smlouvy, obchodní smlouvy nebo pravidla pro stanovování kalendáře vydaná roku 1785 pod názvem *Seder tikunej šetarot* autora Šmuela ben Mendela Falkelese.

5.2.4 Slichot/Selichot

Slichot neboli kající modlitby jsou dalším oblíbeným žánrem vydávaným v průběhu 18. století. Původně byly tyto modlitby v aškenázské tradici určeny speciálně pro Jom Kippur, později se jejich použití rozšířilo i na další příležitosti postních dní

¹⁵³ Bacher, Wilhelm; Lauterbach, Jacob Zallel. *She'elot u-teshubot* [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12692-responsa>>.

¹⁵⁴ *Ezechiel Landau, Noda bi-Jehuda (Je známo v Judsku)*. [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.jewishmuseum.cz/sbirky-a-vyzkum/digitalni-sbirky/predmet-mesice/114/Ezechiel-Landau-Noda-bi-Jehuda-Je-znamo-v-Judsku/>>.

¹⁵⁵ Aharon Chorin (1766 – 1844), pionýr reformního judaismu. Silber, Michael K. *Chorin, Aharon*. [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Chorin_Aharon>.

¹⁵⁶ Podle dnešních pravidel jeseter není košer. *Košer v ČR*. [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.kehilaprag.cz/cs/turismus/koser-cr>>.

¹⁵⁷ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 58.

jako je 10. tevet¹⁵⁸ nebo 13. adar¹⁵⁹. Nejedná se o nějak uzavřenou formu, v průběhu staletí vznikají nové slichot částečně reagující na situaci ve společnosti. Rozdělujeme dvojí typ slichot, a to na aškenázské a sefardské, které se v detailech liší, a liší se i jejich užívání v rámci bohoslužby¹⁶⁰. V českém prostředí vycházely sbírky slichot buď podle ritu Čech, Moravy, Polska a Maďarska nebo pouze podle českého ritu nebo i jednotlivě. Příkladem jednotlivě vydané kajičné modlitby je kající modlitba za déšť podle nařízení rabína Davida Oppenheima¹⁶¹ vydaná roku 1708¹⁶² nebo o 5 let později vydaná kajičná modlitba proti moru opět podle nařízení rabína Oppenheima¹⁶³. Sbírk slichot byla vydána např. roku 1786 podle ritu pražské Staré synagogy¹⁶⁴.

5.2.5 Kázání

Promluvy rabínů pronesené během bohoslužeb nebo určené k příležitosti zvláštních událostí pro komunitu nebo zemi jsou vůbec jedním z nejoblíbenějších žánrů, které byly v 18. století vydávány. Ať už se jednalo o jednotlivá kázání nebo o jejich sbírky, je evidentní jaký kladný ohlas měla u čtenářstva, které si je s oblibou pořizovalo. Sbírk byly kompilovány buď jako výběr z kázání jednoho konkrétního autora, rabína, nebo jako soubor kázání různých autorů, která byla pronesena za určité období v pražských synagogách. Tyto sbírky byly někdy vydány až po letech nebo v době, kdy ten konkrétní rabín v místě ani již nepůsobil, v tom případě se buď otiskovala kázání staršího data nebo i kázání pronesená jinde než na území Čech – sem bychom zařadili sbírku kázání Jonatana Eibenschütze pod názvem *Sefer ja'arot Dvaš*, která byla nejprve vydána v Karlsruhe a poté v roce 1794 v Praze¹⁶⁵. Specifické pozici mají smuteční promluvy pronesené při příležitosti úmrtí významné osobnosti; u těch nejvýznamnějších jich lze nalézt i několik od různých autorů. Mezi osobnosti, kterým se takové cti dostalo, patřil rabín Jechezkel Landau nebo císařovna Marie Terezie. Na smrt J.

¹⁵⁸ 10. tevet je dnem kdy mělo v roce 425 př. n. l. započít obléhání Jeruzaléma armádou babylonského krále Nebukadnezara. *10 Tevet*. [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/102698/jewish/10-Tevet.htm>.

¹⁵⁹ Den tzv. Esteřina půstu spojeného s oslavami svátku Purim.

¹⁶⁰ Bacher, Wilhelm, Seligsohn, M., Adler, Cyrus, Cohen, Francis L. *Selihah*. [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13408-selihah>>.

¹⁶¹ David Oppenheim (1664 – 1736), vrchní pražský rabín a bibliofil, jeho knihovna čítající okolo 7 tisíc tisků a 1 tisíc rukopisů dnes tvoří významnou část sbírky judaik v Oxford University's Bodleian Library. *Oppenheim, David*. [on-line], [citováno dne 10. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Oppenheim_David>.

¹⁶² *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 62.

¹⁶³ *Tamtéž*, s. 64.

¹⁶⁴ *Tamtéž*, s. 99.

¹⁶⁵ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 129.

Landaua reagovali např. Baruch ben Jona Jeitteles¹⁶⁶ nebo Eliezer Karpeles a tyto reakce překročily hranice Českých zemí.

5.2.6 Modlitební texty

Modlitební texty jsou bezesporu elementárním titulem pro každého věřícího, a proto jsou i modlitební texty neodmyslitelně spjaty s knižní produkcí jak celého 18. století, stejně tak jako v předešlých i následujících stoletích. Patří jistě k zásadním textům pro potřebu každého věřícího v židovské komunitě. Jako u předchozích žánrů i zde existuje více možností vydání v rámci tohoto žánru. Modlitby jsou vydávány jednotlivě, to většinou ke zvláštním příležitostem, a to jak v pozitivním tak negativním smyslu – příkladem je hřbitovní modlitba za zemřelé morem. Tato modlitba vyšla v jidiš roku 1719¹⁶⁷. Vedle těchto mimořádných modliteb stojí modlitební knížky, které mají svou tradiční pozici v judaismu. U nich rozlišujeme dva základní typy: machzor¹⁶⁸ a sidur¹⁶⁹. Machzor obsahuje modlitby určené pro sváteční dny, kdežto sidur obsahuje modlitby určené pro šabat a všední dny.

5.2.7 Talmud

Zatímco vydávání biblických textů nepodléhalo přímým cenzurním zásahům a zákazům, vydávání Talmudu¹⁷⁰ představovalo ještě po celé 18. století problém. Vydání celého Talmudu by znamenalo pro tiskaře a potažmo i širší okruh lidí riziko perzekuce ze strany státního aparátu. To však neznamená, že by talmudické texty v průběhu století nevycházely vůbec. Talmud byl vydáván postupně, po jednotlivých traktátech¹⁷¹ a opatřen komentářem. Ne všechny ze šesti oddílů Mišny byly reflektovány a vydávány¹⁷² Mezi nevydávané patří:

¹⁶⁶ *Tamtéž*, s. 131.

¹⁶⁷ Morová epidemie trápila české země mezi lety 1711 – 1715, velmi silně zasáhla Prahu, kde zemřela až čtvrtina obyvatelstva. Fialová, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha : Mladá fronta, 1996, s. 122.

¹⁶⁸ *Judaismus od A do Z*, s. 106.

¹⁶⁹ *Tamtéž*, s. 175.

¹⁷⁰ Zde je míněn jak Talmud Jeruzalémský, tak Talmud Babylonský.

¹⁷¹ Jeruzalémský Talmud pojednává o 39 z 63 traktátů Mišny, Babylonský pojednává o 37. *Judaismus od A do Z*, s. 222.

¹⁷² *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 140.

- Traktáty oddílu *Zera'im* („semena“) pojednávající o zemědělství, ještě specifikované na území Izraele, vydávány nebyly, jelikož by pro evropskou židovskou společnost neměly větší praktický přínos¹⁷³.
- Stejně tak traktáty oddílu *Kodašim* („svaté věci“), pojednávající o obětních předpisech v jeruzalémském Chrámu, a oddílu *Toharot* („čisté věci“), zabývající se rituální čistotou také v době existence jeruzalémského Chrámu¹⁷⁴, nepředstavovaly pro tehdejší židovskou populaci přínos pro zvládnutí každodenního života.

Na opačné straně stojí:

- Traktáty oddílu *Mo'ed* („svátek“), věnující se svátkům a předpisům spojených s jejich řádným uctíváním a svěcením.
- Traktáty oddílu *Našim* („ženy“), které rozebírají oblast manželství, podmínek jeho uzavírání a zrušení.
- Traktáty oddílu *Nezikin* („škody“), který se zabývá soudnictvím a právem¹⁷⁵.

Podle A. Freimanna v průběhu 18. století vydala talmudické traktáty Bakovská tiskárna v rozsáhlé edici ve 30. letech, kdy jich mezi lety 1732 – 1741 vydala 14¹⁷⁶.

- V roce 1732 vychází traktát *Šekalim* („šekely“) o příspěvcích do chrámové pokladny a *Jevamot* („švagrové“) o pravidlech sňatku s bezdětnou švagrovou¹⁷⁷.
- V roce 1733 traktát *Ketubot*¹⁷⁸ („svatební smlouvy“) týkající se záležitostí věna a svatebních smluv¹⁷⁹.
- V roce 1734 traktát *Eruvin*¹⁸⁰ („sloučení“) o hranici, která nesmí být překročena o šabatu, jejím stanovení a rozšíření¹⁸¹.

¹⁷³ Zemědělství se jako způsob obživy u židovské populace ve střední Evropě z důvodů zákazů a úřední šikany ve středověku a raném novověku neobjevuje vůbec a i později když již tato omezení nebyla v platnosti se jednalo o velmi nízké procento populace.

¹⁷⁴ Cohen, Abraham. *Talmud : pro každého*. Praha : Sefer, 2006, s. 20, 22 – 23.

¹⁷⁵ *Tamtéž*, s. 21 – 22.

¹⁷⁶ Jeho práce se ale věnuje až tiskům po roce 1733.

¹⁷⁷ Tzv. levirátní sňatek popsán v knize Deuteronomium 25, 5 - 6: „Když budou bydlet bratři spolu a jeden z nich zemře bez syna, nevdá se žena zemřelého jinam, za cizího muže. Vejde k ní její švagr a vezme si ji za ženu právem švagrovství. Prvorozený syn, kterého porodí, ponese jméno zemřelého bratra, aby jeho jméno nebylo z Izraele vymazáno.“ Bible. Praha : Biblická společnost v ČR, 1990. s. 180.

¹⁷⁸ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 140.

¹⁷⁹ *Talmud : pro každého*, s. 21.

¹⁸⁰ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 140.

¹⁸¹ *Talmud : pro každého*, s. 21.

- V roce 1737¹⁸² traktáty *Chagiga* („sváteční oběť“) o obětech přinášených o poutních svátcích a *Moed Katan* („malý svátek“) o dnech mezi hlavními svátečními dny svátků Pesach a Sukot¹⁸³.
- O rok později¹⁸⁴ byly vydány traktáty *Ta'anit* („půst“) o veřejných postních dnech, *Roš ha-šana* („nový rok“) obsahující předpisy vztahující se k tomuto svátku, *Joma* („tento den“) o rituálech na svátek Jom Kippur, *Megila* („svitek“) o veřejném předčítání knihy Ester na svátek Purim a *Suka* („chýše“) obsahující ustanovení o svátku Sukot¹⁸⁵.
- V následujícím roce¹⁸⁶ přibyly traktáty *Nedarim* („sliby“) o slibech a jejich zrušení se zvláštním přihlédnutím k ženám a *Nazir*¹⁸⁷ („nazír“) týkající se tzv. nazírského slibu¹⁸⁸.
- O dva roky později¹⁸⁹ byl vydán i traktát *Bava Batra* („poslední brána“) zabývající se nemovitostmi a dědictvím¹⁹⁰.

Všechny tyto traktáty se věnují otázkám aktuálním i v raném novověku a ve středoevropském prostoru. Z tohoto rámce vybočuje pouze traktát *Nazir*, protože zákon o názírství byl uplatňován pouze v Erec Jisra'el a do roku 70 n. l. mnoho talmudických učenců takové asketické závazky odmítalo. A tudíž se tento traktát jeví vzhledem k okolnostem jako neaktuální. Muneles uvádí, že tato edice vycházela mezi lety 1728 – 1739, ale konkrétním částem se nevěnuje. Vinograd uvádí 20 traktátů¹⁹¹, a kromě těch co zmiňuje Freimann, přidává ještě traktát *Gitin* („rozdvodové listy“) o zákonech zrušení manželství, *Sota* („cizoložnice“) obsahující ustanovení pro manželku podezřelou z nevěry, *Makot* („rány“) o trestech za křivé svědectví a další právní ustanovení, *Sanhedrin* („soudní dvůr“) o soudnictví, *Ševu'ot* („přísahy“) o přísahách u soudů a

¹⁸² *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 140.

¹⁸³ *Talmud : pro každého*, s. 21.

¹⁸⁴ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 140.

¹⁸⁵ *Talmud : pro každého*, s. 21.

¹⁸⁶ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 140.

¹⁸⁷ Nazir je osoba, která dobrovolně přijímá asketické postavení a zaváže k dodržování určitých omezení např. nepožívat alkohol nebo si nestříhat vlasy. Nazírem byl podle tradice např. Samson a prorok Samuel. *Judaismus od A do Z*, s. 125.

¹⁸⁸ *Talmud : pro každého*, s. 21.

¹⁸⁹ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 140.

¹⁹⁰ *Talmud : pro každého*, s. 22.

¹⁹¹ *Thesaurus of the Hebrew book : listing of book printed in Hebrew letters since the beginning of Hebrew printing circa 1469 through 1863*, s. 549.

Bava Meci'a („prostřední brána“) o nalezených věcech, prodeji a nájmu¹⁹². Toto jen dokládá, že hlavními otázkami tehdejší doby byly otázky práva, manželství a ritu.

5.2.8 Profánní texty v jidiš

Na druhém konci spektra naproti hebrejským náboženským dílům leží profánní texty psané v jidiš. I ony představují důležitý prvek pro studium české židovské společnosti v 18. století. Fakt, že germanizace židovského obyvatelstva sice na konci 18. století v Čechách probíhala ruku v ruce s osvícenským hnutím uvnitř židovství, které mělo také za cíl vymítit nežádoucí „žargon ghetta“, ale na větší úspěchy si musela počkat až do následujícího století, jsme nastínili již v předchozích kapitolách. Důkazem, že židovské čtenářstvo mělo zájem i o texty nežidovského charakteru, je právě i výskyt děl v jidiš, jejichž úloha byla většinou zábavná či informační, namísto vzdělávání sebe sama. Do této skupiny můžeme zařadit tzv. písně a pak dále povídky či romány.

5.2.9 Jidiš písně

I v prostředí židovské Prahy se v 18. století prosazoval žánr typický pro jiná centra židovského života, žánr spadající téměř do oblasti lidové slovesnosti. Tímto žánrem jsou tzv. jidiš písně. Jedná se o skladby, často veršované, popisující reálné historické události; tento aspekt je řadí k jedněm z nejdůležitějších děl dané doby díky jejich výpovědní hodnotě¹⁹³. V křesťanském prostředí mají svou paralelu v tzv. kramářských písních¹⁹⁴. Podle Ch. Shmeruka byla Praha dokonce jedním ze středisek, které se specializovalo na šíření těchto písní a dokládá to tím, že jedna třetina z dochovaných písní¹⁹⁵ pochází nebo alespoň pravděpodobně pochází právě z Prahy. Jednou z nejslavnějších je tzv. „Švedeš lid“, která pochází ze 17. století a popisuje vpád Švédů do Prahy v roce 1648¹⁹⁶. Ne všechny se tematicky vztahují k českým zemím nebo k Praze: v roce 1704 zde vyšla píseň¹⁹⁷ oslavující příjezd Karla III.¹⁹⁸ do Lisabonu

¹⁹² *Talmud : pro každého*, s. 21 – 22.

¹⁹³ Do jisté míry nahrazovaly zpravodajství nebo denní tisk.

¹⁹⁴ Kramářská píseň, žánr na pomezí lidové poezie a dramatu předváděný na veřejných prostranstvích – jarmarcích. Veltruský, Jiří. *Kramářské písně a dramata*. [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné z: <<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=389>>.

¹⁹⁵ Uvádí počet téměř 50. Shmeruk, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 73 – 74.

¹⁹⁶ Bělina, Pavel; Kaše, Jiří; Kučera, Jan P. *České Země v evropských dějinách . Díl druhý : 1492 – 1756*. 1. vydání. Praha : Paseka, 2006, s. 169.

¹⁹⁷ Názvy se buďto nedochovaly nebo písně nebyly vůbec pojmenovávány.

¹⁹⁸ Karel III. Španělský (1716 – 1788), španělský král z rodu Bourbonů, vládl mezi lety 1759 – 1788. *Carlos III.* [on-line], [citováno dne 7. 2. 2016]. Dostupné z: <<http://www.cervantesvirtual.com/bib/historia/monarquia/carlos3.shtml>>.

a píseň o rytíři Zikmundovi a princezně Magdaleně Anglické¹⁹⁹ - obě tyto písně ukazují jak zájem židovského obyvatelstva o nežidovská a profánní témata, často i ze vzdálenějších koutů Evropy, tak o náměty literární. Další písně už jsou tematicky blíže k místnímu prostředí a věnují se popisům historických událostí spjatých s Českými zeměmi. Vychází svatební píseň k příležitosti svatby císaře Josefa²⁰⁰ a smuteční píseň k úmrtí císaře Leopolda²⁰¹, obě v roce 1705. V roce 1714 vychází píseň informující o morové epidemii v Praze mezi lety 1713 a 1714. Tato událost byla akcentována i v zahraniční tvorbě – např. v jedné písni vydané téhož roku²⁰² v Amsterdamu²⁰³, která obsahovala i seznam těch, kteří na zákeřnou nemoc zemřeli. I další historická událost neblahého charakteru byla předobrazem pro píseň, a to devastující požár v ghettu v roce 1754²⁰⁴.

5.2.10 Jidiš povídky

Prvním zástupcem tohoto žánru je „povídka z doby, kdy židé ještě v Praze nežili“ z počátku 18. století, vydaná pod málo říkajícím a nekonkrétním názvem *Ein šen ma'ase*²⁰⁵. Tento název vlastně názvem není, protože je to ve skutečnosti pouze lakonické konstatování „hezká povídka/hezký příběh“. Následuje „povídka o synu boháče, který upadl do špatné společnosti“ z roku 1713, vyprávění o moru z roku 1714 a „rozprava mezi sedlákem a vojákem o konci války“ z roku 1715²⁰⁶. Ze stínu drobných textů se vymaňuje české vydání veršovaného románu *Bovo buch* z roku 1767, které se ale může jevit jako anachronismus vzhledem k tomu, že tento román napsal již v roce 1507 Elia Levita²⁰⁷ v Itálii²⁰⁸ a byl zde i v roce 1541 vydán²⁰⁹. Jedná se s největší pravděpodobností o jidiš adaptaci italského dvorského románu *Buevo d'Antona* z roku 1497, který má podle Chroneho svůj předobraz v anglickém rytířském románu *Bevis of*

¹⁹⁹ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 60.

²⁰⁰ Podle časové osy by se dal ztotožnit s bratrem císaře Karla VI. a synem Leopolda I. Josefem I., který se stal vládcem Španělska. *České Země v evropských dějinách. Díl druhý : 1492 – 1756*, s. 299.

²⁰¹ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 60.

²⁰² *Tamtéž*, s. 64.

²⁰³ Mimořádně Amsterdam byl druhým střediskem specializujícím se na žánr písní. *Dějiny literatury jidiš*, s. 73.

²⁰⁴ *Tamtéž*, s. 78.

²⁰⁵ *Tamtéž*, s. 59.

²⁰⁶ *Tamtéž*, s. 64 - 66.

²⁰⁷ Elia Levita (1468/1469 v Norimberku – 1549 v Benátkách) renesanční umělec který se zabýval jak náboženskou tvorbou v hebrejštině tak úpravami a překlady do jidiš. *Tamtéž*, s. 42.

²⁰⁸ Na konci 15. století vznikla v severní Itálii řada sídlišť aškenázských Židů, kteří přicházeli hlavně z území dnešního Německa a přinesli si s sebou užívání jidiš. *Tamtéž*, s. 38.

²⁰⁹ *Úvod do jazyka jidiš a jeho historie*, s. 44.

*Hampton*²¹⁰. Jde o poměrně dějově komplikované dílo, které nezapře svou inspiraci právě v dvorské literatuře. Elia Levita si v něm dovolil nejen dramatické škrty, ale i výraznou judaizaci celého díla. Přesto právě ona „judaizace“ ve střetu s dvorským prostředím vytváří komické efekty²¹¹.

5.2.11 Učební texty

Hojněji zastoupeny jsou v průběhu 18. století i texty učebního a obecně vzdělávacího charakteru. Do této kategorie lze zařadit jazykové slovníky, učebnice nebo historická pojednání. Vychází např. hebrejská gramatika od Chajima Schaka ben Mosese v roce 1759²¹² či slovník jidiš²¹³ v roce 1780 nebo základy mluvnice *Davar tov* od Avigdora ben Simchy z roku 1783²¹⁴. Svědectvím o pronikání přírodních věd do židovského prostředí jsou texty vycházející hlavně v posledních dvaceti letech 18. století zjevně pod vlivem haskaly: jsou vydávány texty o matematice, jako *Sefer kane ha-mida* od Barucha ben Jacoba Šika²¹⁵ nebo *Maleket machšebet*²¹⁶. Asi největší pozornost si ale zaslouží dějiny židovského národa *Toldot jisrael*²¹⁷ jejichž autorem je Peter Beer²¹⁸.

5.2.12 Okrajové žánry

Vedle titulů a žánrů, které se v průběhu století objevovaly, opakovaně vycházely i další, ačkoli již ne tak oblíbené nebo hojně zastoupené. Avšak často tato skutečnost nemusí nutně zmenšovat jejich význam pro badatele. Do této skupiny lze beze sporu zařadit jediný dramatický kus vydaný během celého sledovaného období. Je jím hra s názvem *Akta Ester*, která byla podle Freimanna inscenována v roce 1720 pro chlapce²¹⁹ z ješivy od rabína Davida Oppenheima. Pravděpodobně se nejedná o tzv.

²¹⁰ *Dějiny literatury jidiš*, s. 41 – 42.

²¹¹ *Tamtéž*, s. 44.

²¹² *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 129.

²¹³ *Tamtéž*, s. 142.

²¹⁴ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 94.

²¹⁵ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 137.

²¹⁶ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 85.

²¹⁷ Tato kniha byla mimořádně úspěšná, Beer zde přepracoval narativní části hebrejské Bible do celistvého příběhu a vytvořil tak příběh židovského národa, který konvenoval s principy Haskaly. Hecht, Louise. *Beer, Peter*. [on-line], [citováno dne 7. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Beer_Peter>.

²¹⁸ Peter Beer (asi 1758 – 1838), pedagog, historik a náboženský reformátor, autor mnoha učebnic a dalších textů, *tamtéž*.

²¹⁹ *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828*, s. 123.

„*purimšpil*“, purimovou hru²²⁰, která, jak se dá předpokládat, má identickou formu jako tzv. Fastnachtspiel v Německu²²¹, ale o jednu z verzí klasických zdramatizovaných příběhů, tzv. biblické drama, vycházejících z biblické knihy Ester. Podle Chroného jde v tomto případě o obsáhlou divadelní hru, kterou uvedli sami žáci již zmíněné ješivy „na veřejném divadle s troubami a jinými nástroji.“ Podle něj byla tato hra vydána v Praze 18. století ještě jednou a to roku 1763²²². Tradice inscenování purimových her trvá dosud, méně obvyklé je ale jejich vydávání v tištěné podobě.

Dalším zástupcem málo obvyklých žánrů jsou třeba pojednání o kalendáři a jeho výpočtu nebo úřední texty. Z úředních textů můžeme jmenovat tzv. daňové přísahy, vydané dvakrát – nejprve v roce 1750 a poté 1767²²³.

5.3 Statistika

Díky práci J. Vinograda můžeme zasadit pražskou produkci 18. století do kontextu s dalšími centry židovského tisku ve stejné době. Ve své statistice uvádí Vinograd 304 míst na světě, kde byla mezi lety 1460 – 1869 vydána alespoň jedna kniha tištěná hebrejskými literami. U většiny těchto míst²²⁴ se jedná pouze o 10 a méně titulů za celé toto více než čtyřsetleté období. Pouze 4 místa ve své produkci přesáhla 1 tisíc titulů²²⁵ a jenom 3 místa přesáhla hranici 1500 vydaných titulů – byly to Amsterdam, Benátky a Praha²²⁶. První místo obsadil Amsterdam s téměř 3 tisíci tituly, druhé jsou Benátky s více než 2 tisíci a Praha s více než 1500 tituly obsazuje pomyslné třetí místo. Zatímco v případě Benátek přichází po silném začátku postupný útlum a tyto zažívají své nejpłodnější období v polovině 16. století, v Amsterdamu vychází první kniha až na počátku století 17. Vzhledem k tomu, že tato práce mnohokrát hovoří o 18. století jako o době úpadku, může se tato statistika zdát nelogická, ale když se zaměříme pouze na ono konkrétní století je jasně vidět potvrzení těchto závěrů. Tři jmenovaná místa se na svou pozici dostala díky kontinuální produkci i silné pozici

²²⁰ Úvod do jazyka jidiš a jeho historie, s. 69 – 70.

²²¹ Drsná karnevalová vystoupení užívající sólovou recitaci parodií a básnických skladeb, později byly texty deklamovány více osobami a hra byla inscenována jako kratší výstup, se kterým skupina „herců“ v kostýmech obcházela domy. *Dějiny literatury jidiš*, s. 63, 68 – 70.

²²² *Tamtéž*, s. 67

²²³ *Bibliografický přehled židovské Prahy*, s. 77 - 78, 83.

²²⁴ Z celkového počtu 304 představuje 170 míst téměř 56 %.

²²⁵ To představuje necelá 1,5%.

²²⁶ *Thesaurus of the Hebrew book : listing of book printed in Hebrew letters since the beginning of Hebrew printing circa 1469 through 1863*, s. 24 – 37.

center vzdělanosti²²⁷. Jak ale z této statistiky také vyplývá, v průběhu 18. století se vyprofilovala další centra hebrejského (židovského) knihtisku, jako již několikrát zmíněný Fürth, Sulzbach, Frankfurt nad Mohanem, Frankfurt nad Odrou²²⁸, ale i vzdálenější místa jako Konstantinopol²²⁹.

²²⁷ Takových center bylo vždy více a postupně se v průběhu staletí měnila.

²²⁸ Menší město v Braniborsku ležící na dnešních hranicích s Polskem.

²²⁹ *Theaurus of the Hebrew book : listing of book printed in Hebrew letters since the beginning of Hebrew printing circa 1469 through 1863*, s. 34 – 35.

6 Závěr

Tato práce se zabývala otázkou hebrejského knihtisku v 18. století v Čechách, konkrétně pražskými hebrejskými tiskárnami – Bakovskou a Katzovskou. Sledovala jejich přechod z rukou dědiců původních majitelů do rukou nájemců až po jejich sjednocení. Toto období se zdá být z hlediska dějin hebrejského knihtisku jako jakási doba temna a to je nejspíš i důvod, proč není příliš reflektováno v sekundární literatuře. Také se věnovala fenoménu angažmá křesťanských tiskařů v tomto odvětví, které se objevuje v 70. letech 18. století, v jehož rámci došlo ke kooperaci tehdejšího křesťanského a židovského knihtiskařského řemesla. Pokusila se zasadit vývoj tohoto oboru do celospolečenského kontextu a zhodnotit vlivy jak vnitřní v komunitě, tak působící ze strany státního aparátu. Dotkla se témat jako je cenzura, která výrazně ovlivňovala celkovou produkci, a obsáhle se věnovala technologickým postupům jak samotného tisku, tak například i výrobě papíru, jakožto základní suroviny pro knihtiskařské řemeslo, jejíž cena a dostupnost měla významný vliv na knižní produkci a trh.

Po první teoretické části následovala část analytická, která se zaměřovala na hodnocení produkce za sledované období ze dvou hledisek, a to z hlediska jazykového a z hlediska užívaných literárních žánrů. Z toho vyplývá, že v 18. století zde spolu existovaly tři jazykové tradice společně, a to tradiční hebrejská, jidiš a německá. Každá je vlastní jiným literárním žánrům – u některých se tyto dokonce překrývají. Na samém konci práce je připojena krátká statistická pasáž, která zasazuje situaci českých zemí do evropského kontextu a ukazuje, že i přes neblahé události a úpadek daného odvětví ve sledovaném období je Praha jedním ze zásadních míst pro dějiny hebrejského knihtisku.

7 Bibliografie:

7.1 Primární zdroje:

Eibenschütz, Jonatan ben Natan. *Sefer ja'arot dvaš*. Praha: Eva Diesbach, 1792.

Eibenschütz, Jonatan ben Natan. *Ahavat Jehonatan*. Praha: Antonín Hladký, 1791.

Emmerich, Šlomo Zalman. *Šiša zir'onej aruga*. Praha: Antonín Hladký, 1789.

Gerondi, Jona ben Avraham. *Isur ve-Heter*. Praha: Katzovsko-Bakovská tiskárna, 1784.

Landau, Jechezkel. *Chok le-Jisra'el*. Praha: Elsenwanger, 1789.

Landau, Jechezkel. *Cijun le nefěš Chaja al masechet Bejca*. Praha: Elsenwanger, 1799.

Oppenheim, Šimon ben David. *Amud ha-šachar kolel chochmot acumot im vikuach gadol me-chachmej itan*. Praha: Antonín Hladký, 1789.

Perels, Aharon Ber. *Pitchej cedek*. Praha: Antonín Hladký, 1790.

Sefer Hagada šel Pesach. Praha: Jan Nepomuk Ferdinand Schonfeld, 1777.

Sefer Cejda Baruch. Praha: Joseph Emanuel Diesbach, 1786.

Wiener, Ješa ben Simcha. *Bigde Ješa*. Praha: Jan Nepomuk Ferdinand Schonfeld, 1777.

7.2 Sekundární zdroje:

Bělina, Pavel; Kaše, Jiří; Kučera, Jan P. *České Země v evropských dějinách. Díl druhý : 1492 – 1756*. 1. vydání. Praha : Paseka, 2006.

Bible. Praha : Biblická společnost v ČSR, 1990.

Cermanová, Iveta; Marek, Jindřich. *Na rozhraní křesťanského a židovského světa : příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757 – 1844)*. Praha : Národní knihovna České republiky, 2007.

Cohen, Abraham. *Talmud : pro každého*. Praha : Sefer, 2006.

Čornej, Petr; Čornejová, Ivana; Parkan, František. *Dějepis pro gymnázia a střední školy 2 : středověk a raný novověk*. Praha : SPN, 2004.

Ebelová, Ivana (ed.). *Soupis židovských rodin v Čechách VI/1 : Praha – 1972 : Praha – 1794*. Praha : Národní archiv, 2006.

Fialová, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha : Mladá fronta, 1996.

Freimann, Aron, “Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828.” *Sorcino Blätter*, 3/2-4 (1930).

Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě. Edited by Olga Sixtová. Praha: Academia, 2012.

Hecht, Louise. *Moderní dějiny českých Židů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

Holtfrerich, Carl-Ludwig. *Frankfurt as a Financial Centre : From medieval trade fair to European banking centre*. Mnichov : C.H.Beck, 1999.

Hora, Petr. *Toulky českou minulostí : Třetí díl : Od nástupu Habsburků (1526) k pobělohorskému stmívání (1627)*. Praha : Baronet, 1994.

Kestenberg-Gladstein, Ruth. “Wirtschaftsgeschichte der böhmischen Landjuden des 18. Jahrhunderts. ” *Judaica Bohemiae* (1967).

Kestenberg-Gladstein, Ruth. *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern: Erster Teil: Das Zeitalter der Aufklärung 1780 – 1830*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1969.

Kieval, Hillel J. *Languages of Community*. University of California Press, 2000.

Klemperer, Gutmann. *Pražský rabinát*. Praha: Sefer, 2008.

Krappmann Marie. *Úvod do jazyka jidiš a jeho historie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

Kuděla, Jiří. “Pražský židovský knihtisk, židovská knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století. ” *Documenta Pragensia* 10 (1990).

Muneles, Otto. *Bibliografický přehled židovské Prahy*. Praha: Státní židovské museum, 1952.

Newman, Ja'akov; Sivan, Gavri'el. *Judaismus od A do Z*. Praha : Sefer, 2004.

Nosek, Bedřich. "Auswahlkatalog hebräischer Drucke Prager Provenienz aus dem 18. Jahrhundert in den Sammlungen des staatlichen Jüdischen Museums in Prag : III. Teil: 1700 – 1799." *Judaica Bohemiae* XIV (1978).

Nosek, Bedřich. "Katalog ausgewählter hebräischer Drucke Prager Provenienz : II. Teil: Die Buchdruckerei der Familie Bak. Die Buchdruckerei des Abraham ben Schim'on Heida, genannt Lemberger." *Judaica Bohemiae* (1975).

Nosek, Bedřich. "Auswahlkatalog hebräischer Drucke Prager Provenienz aus dem 18. Jahrhundert in den Sammlungen des Staatlichen Jüdischen Museums in Prag : Dritter Teil: 1700 – 1799." *Judaica Bohemiae* (1977).

Nosek, Bedřich; Flodrová, Milena. "Auswahlkatalog hebräischer Drucke brüner Provenienz." *Judaica Bohemiae* (1975).

Pěkný, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001.

Petrusková, Lucie and Alexandr Putík. *Fase pražských židovských rodin z let 1748 – 1749 (1751) : Edice pramene k návratu z tereziánského vypovězení*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2012.

Putík, Alexandr. "Prague Jews and Judah Hasid. A Study on the Social, Political and Religious History of the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries : The Prague Jewish Community in the late seventeenth and early eighteenth centuries" *Judaica Bohemiae* XXXVIII (2003).

Shmeruk, Chone. *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc : Votobia, 1996.

Stemberger, Günter. *Úvod do judaistiky*. Praha : Vyšehrad, 2010.

Šefců, Ondřej. *Architektura: Lexikon architektonických prvků a stavebního řemesla*. Praha : Grada, 2012.

Vilímková, Milada, *Židovské město pražské*. Praha: Aventinum, 1993.

Vinograd, Yeshayahu. *Theasaurus of the Hebrew book : listing of book printed in Hebrew letters since the beginning of Hebrew printing circa 1469 through 1863*. Jerusalem : Institute for the Computerized Bibliography, 1993.

Vodičková, Hana; Cejpek, Jiří. *Terminologický slovník knihovnický a bibliografický*. Praha : SNP, 1965.

Voit, Petr. *Encyklopedie knihy : starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. století a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2008.

Volf, Josef. "Příspěvky k dějinám českého knihtisku, písmolijectví, knihkupectví a antikvariátu na počátku 19. století : Z dějin židovských knihtiskáren v Praze v 18. a 19. století." *Časopis národního muzea. Oddíl duchovnědný* 99 (1925).

Volf, Josef. *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. Praha: Arthur Novák, 1926.

Vondra, Roman. *České země v letech 1705 - 1792 : Věk absolutismu, osvícenství, paruk a třírohých klobouků*. Praha : Libri, 2010.

Vránková, Jana. *Procházka historií a expozicí tiskařství v Národním technickém muzeu*. 1. vydání. Praha : Sdružení polygrafů, 2011.

7.3 Elektronické zdroje:

Biskupové a arcibiskupové. [on-line], [citováno dne 10. 9. 2015]. Dostupné z : <<http://www.apha.cz/biskupove>>.

Samet, Moshe. *Eybenschütz, Yonatan*. [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Eybeschütz_Yonatan>.

Katz, David. *A case study in the formation of the Super-Rabbi: The early years of rabbi Ezekiel Landau, 1713 – 1754*. [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/245/nodanew2.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.

Matriky židovských náboženských obcí z let 1784 – 1949. [on-line], [citováno dne 14. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.nacr.cz/C-fondy/zm.aspx>>.

Deutsch, Gotthard; Rhine, A.. *Bassevi von Treuenberg, Jacob*. [on-line], [citováno dne 10. 9. 2015]. Dostupné z : <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/2644-bassevi-von-treuenberg-jacob>>.

Fidlerová, Alena. *Rukopisná kultura Čech 17. a 18. století v zrcadle muzejních sbírek*. [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.academia.edu/4737220/Rukopisná_kultura_Čech_17._a_18._století_v_zrcadle_muzejních_sbírek>.

Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě. [on-line],[citováno dne 11. 11. 2015]. Dostupné z: <http://hebrewprinting.com/?page_id=691>.

Dřevoryt, dřevořez. [on-line], [citováno dne 1. 10. 2015]. Dostupné z : <<http://geo3.fsv.cvut.cz/~soukup/bkl/skrivankova/drevo.htm> >.

Dahlstrom, Daniel. *Moses Mendelssohn.* [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné z: <<http://plato.stanford.edu/entries/mendelssohn/>>.

Večeřová, Petra. *Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století.* [on-line], [citováno dne 13. 3. 2016]. Dostupné z: <<http://www.vkol.cz/data/soubory/import/konf15/06ref09.pdf>>.

Katalog knihovny ŽMP. [on-line], [citováno dne 25. 3. 2015]. Dostupné z: <http://aleph.jewishmuseum.cz/F/PPP7XMRRMVX1GCFCL9H7XG7C3BI7MCR3DH DJXDTY61FI8FFDKS-27296?func=full-set-set&set_number=000579&set_entry=000011&format=999>.

Oppenheim, Simon ben David. [on-line], [citováno dne 25. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/11737-oppenheim-simon-ben-david>>.

Freimann, Aron. *Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828.* [on-line], [citováno dne 25. 3. 2015]. Dostupné z: < <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/judaicaffm/content/titleinfo/3867246>>.

Univerzita Karlova. [on-line], [citováno dne 20. 10. 2015]. Dostupné z: < <http://www.cuni.cz/UK-3925.html>>.

Lehmann-Haupt, Hellmut E. *Johannes Gutenberg* [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.britannica.com/biography/Johannes-Gutenberg>>.

Scotti von Josef Bernard. [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné z: <http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/SCOTTI_von_Josef_Bernard_1724-2.3.1794>.

Bacher, Wilhelm; Lauterbach, Jacob Zallel. *She'elot u-teshubot* [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z: <<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12692-responsa>>.

Ezechiel Landau, Noda bi-Jehuda (Je známo v Judsku). [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z:< <http://www.jewishmuseum.cz/sbirky-a-vyzkum/digitalni-sbirky/predmet-mesice/114/Ezechiel-Landau-Noda-bi-Jehuda-Je-znamo-v-Judsku/>>.

Silber, Michael K. *Chorin, Aharon.* [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z:<http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Chorin_Aharon>.

Košer v ČR. [on-line], [citováno dne 20. 11. 2015]. Dostupné z:<<http://www.kehilaprag.cz/cs/turismus/koser-cr>>.

10 Tevet. [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z:<http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/102698/jewish/10-Tevet.htm>.

Bacher, Wilhelm, Seligsohn, M., Adler, Cyrus, Cohen, Francis L. *Selihah.* [on-line], [citováno dne 28. 11. 2015]. Dostupné z:<<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13408-selihah>>.

Oppenheim, David. [on-line], [citováno dne 10. 2. 2016]. Dostupné z:<http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Oppenheim_David>.

Veltruský, Jiří. *Kramářské písně a dramata.* [on-line], [citováno dne 11. 2. 2016]. Dostupné z:<<http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=389>>.

Carlos III. [on-line], [citováno dne 7. 2. 2016]. Dostupné z:<<http://www.cervantesvirtual.com/bib/historia/monarquia/carlos3.shtml>>.

Hecht, Louise. *Beer, Peter.* [on-line], [citováno dne 7. 2. 2016]. Dostupné z:<http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Beer_Peter>.

Gries, Zeev. *Prostitz Family.* [on-line], [citováno dne 1. 4. 2016]. Dostupné z:<http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Prostitz_Family>.

Landau. [on-line], [citováno dne 10. 4. 2016]. Dostupné z:<<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9608-landau>>.

7.4 Články v časopisech:

Kubátová, Ludmila. *K cenzuře hebrejských a židovských knih, tisků a rukopisů v Čechách od poloviny 16. do poloviny 19. století.* Národní knihovna. Knihovnická revue. 2003, 13 (1).

Sixtová, Olga. “Židovští tiskaři: 500 let hebrejského knihtisku v Čechách a na Moravě.” *Roš Chodeš* 1 (2013).

Sixtová, Olga. “Židovští tiskaři: 500 let hebrejského knihtisku v Čechách a na Moravě II.” *Roš Chodeš* 2 (2012).

Zuman, František. *Stav malířství, mědirytnictví a tiskařství v Čechách r. 1787*. Časopis Společnosti přátel starožitností. 1941-42, roč. 49-50.

8 Přílohy:

8.1 Seznam vydaných knih zmíněných v textu:

8.1.1 Bakovská tiskárna

Ejn Jaakov (1669)

Davar tov (1783)

8.1.2 Katzovská tiskárna

Akta Ester (1720)

Bovo Buch (1767)

Noda bi-Jehuda (1776)

8.1.3 Tiskárna J. N. F. Schönfelda

Bigdej Ješa (1774, 1777)

Minchat ani (1780)

Lesebuch für Jüdische Kinder (1781)

8.1.4 Tiskárna Jany Průšové

Sefer Likutej Cvi (1777)

8.1.5 Elsenwangerovská tiskárna

Cijun le nefesh Chaja al masechet Brachot (1791)

Igeret archot olam (1793)

Olat chodeš ha-šliši (1793)

Dagul me-revava (1794)

Zichron Josef (1794)

Chok le-Jisrael (1798)

Cijun le nefesh Chaja al masechet Bejca (1799)

Talmudické traktáty: Zera'im, Kodašim, Toharot, Mo'ed, Našim, Nezikin, Šekalim, Jevamot, Ketubot, Eruvin, Chagiga, Moed Katan, Ta'anit, Roš ha-šana, Joma, Megila, Suka, Nedarim, Nazir, Bava Batra, Gitin, Sota, Makot, Sanhedrin, Ševu'ot, Bava Meci'a

8.1.6 Tiskárna Josefa Emanuela Diesbacha

Cijun le nefeš Chaja al masechet Psachim (1783)

Sefer kane ha-mida (1784)

Sefer švihej de-rakia (1785)

Sefer tikune šetarot (1785)

Sefer Erec Cvi (1786)

Sefer Cejda Baruch (1786)

8.1.7 Jan Josef Diesbach

Sefer or la-ješarim (1785)

Sefer olat chodeš: ha-šeni (1787)

Luchot edut (1788)

8.1.8 Tiskárna Evy Diesbachové

Sefer ja'arot dvaš (1792)

Likutej Avraham (1793)

Druš le-hesped even ha-ot Jechezkel le-mofet (1793)

Štej gulot ha-kotarot (1794)

Sefer zaved ha-melica (1794)

8.1.9 Tiskárna Antonína Hladkého

Šiša zir'onej aruga (1789)

Amud ha-šachar (1789)

Pitchej cedek (1790)

Ahavat Jehonatan (1791)

8.1.10 Tisky s neurčitou odpovědností

Ein šen ma'ase (1701)

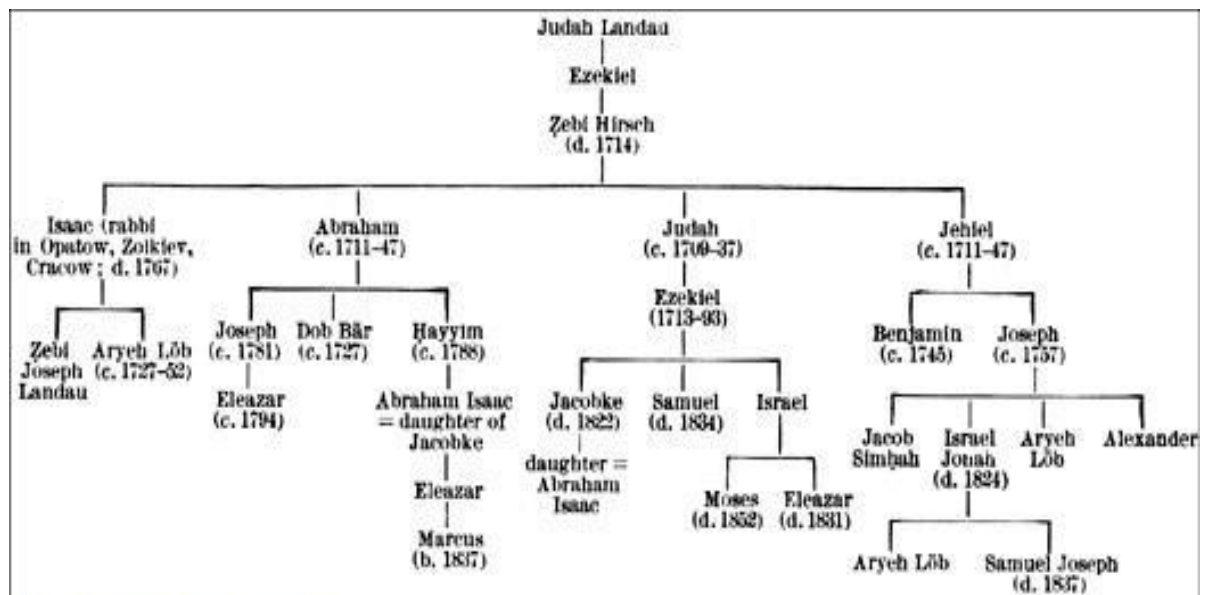
Maleket machšebet (1775)

Imrej no'am (1798)

Toldot Jisrael (1798)

8.2 Obrazová příloha:

Část rodokmenu Landauovské dynastie, jejíž příslušníci do dějin knihtisku zasáhli.

©JewishEncyclopedia.com

Landau. [on-line], [citováno dne 10. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9608-landau>.

9 Anotace:

Hudečková, Dagmar Bc.

Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových, Filozofická fakulta

Název: Hebrejské tiskárny v Praze v 18. století

Hecht, Louise, Mgr. Ph.D.

Počet znaků: 130 415

Počet příloh: 2

Počet titulů použité literatury: 81

Primární zdroje: 11

Sekundární zdroje: 38

Elektronické zdroje: 28

Články v periodikách: 4

Diplomová práce s názvem *Hebrejské tiskárny v Praze v 18. století* se věnuje tématu hebrejského knihtisku, knižní produkce a to nejen v hebrejském jazyce, ale produkci určené židovským uživatelům vůbec. Časově je vymezena na období 18. století s drobnými přesahy do století 17. a 19. První část teoretické části je zaměřena na historii hebrejského knihtisku v Čechách v celospolečenském kontextu od jeho počátku se zvláštním důrazem na fenomén zapojení křesťanských tiskařů. Druhá se věnuje technologii knihtisku obecně. Analytická část se zabývá zhodnocením jazykové struktury produkce a jejím žánrům.

Klíčová slova: knihtisk, hebrejský knihtisk, tiskárny, Praha, 18. Století, židé

10 Anotation:

The thesis named *The Hebrew printing houses in Prague in the 18th century* is devoted to the topic of Hebrew letterpress and book production, not only in Hebrew language but also the production intended for Jewish readers. The thesis is time limited to the period of the 18th century with little overlap into the both 17th and 19th century. The aim of the theoretic part is the history of the Hebrew letterpress in Bohemia in society-wide context since its inception with special emphasis on the phenomenon of involvement Christian printers. The second part is focused on the technology of the letterpress in general. The aim of the analytic part is the evaluation of language structure of production and its genres.

Key words: letterpress, Hebrew letterpress, printing houses, Prague, 18th century, Jews